

EESTI KIRJANDUS

1935 № 4

SISU:

- E. V. SAKS: E. Enno üliõpilasena. (Pildiga.)
A. SÄREV: Eesti näitekirjandus 1934.
A. SÜMBERG: Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal trükitud tööd.
P. ARISTE: Paar Hiiru kodukälja nimetust.
A. ANNI: Uusi teoseid ja hinnanguid „Kalevalast“.
H. RAUDSEPP: O. Luts — Kuninga kübar.
H. PAUKSON: J. Vahtra — Laane kurus.
A. PALM: Koguteos Anna Haava — Miina Hermann — Aino Tamm.
A. PARTS: W. Bragg — Aine saladused.
P. ARISTE: G. Tuksam — Saksa-eesti sõnaraamat.
M. TEDRE: F. Karlson - J. V. Veski - E. Ilus — Õigusteaduse sõnastik.
Eesti raamatute üldnimestik 1934—. 7. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitöökirjade tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitöökirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitöökirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

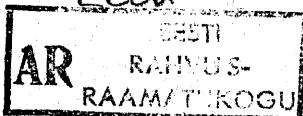
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 985.P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

APRILL 1935

NR. 4

Ernst Enno üliõpilasaastad

corp. „Vironia“ arhiivi valgusel.

Möödunud aasta 7. märtsil läks Ernst Enno näol manalasse meie moodsa luule patriarh, ent ka huvitav ja omapärase arenemis- teega inimene. Peamiselt abitu vormi tõttu pole aastaid Ernst Enno

Ernst Enno a. 1900.

loomingut mõistetud — veel vähem tuntakse ta isikut. Ka nüüd, peale luuletaja surma, pole avaldatud kuigi palju ridu, mis aitaksid mõista seda erak-inimest, lahastada ta jonnakalt omapärase arene- mistee sisu.

Viimase aastakümne ajarattas E. Enno nimi esines harukordadel; ainult üksikud ajaleheteated ta revideerimisreisudest lagedal Läänemaal, tuuliseil saaril ja mõningad lastelaulud „Laste Rõõmus“ andsid informatsiooni lauliku maisest teest ja tööst. Ta jäi nagu eluvoolust eemale, süvenenuna idamaiste usundite probleemidesse, oli südamluk nende vastu, kes teda külastasid, ja tõrksalt vaikiv kirjalikkude tülitamiste puhul. Tema kui täies meheas seisva inimese kohta on iseloomustusena lausunud: „Enno oli seesmiselt suur inimene, sügavalt hingeline ja väga huvitav. Tema kõnet võis kuulata himuga. Oma iseloomult oli ta avameelne, sõnadelt pildirikas ja värske. Tema võrdlused olid ikka naljakalt tabavad ning iseloomustavad... Enno ei varjanud oma tõtt ja ütles seda sealgil, kus see käis ristivastu teise tõe ekspidamiselle“¹⁾. Just viimatimainitud joon Ennos on kandvamaid ning pideva lõngana kogu ta eluteed läbistav.

Enno elu ja loomingu kriitilisemaks hetkeks on seni peetud H. Visnapuu poolt julgelt püstitatud väidet, et 1904. a. lõpul või 1905. a. kestel peab Enno olema läbi elanud valgustusmomendi, mis juhatas ta uuele teele ja muutis ta seesmist inimest. Oleks ju siis ka loomulik, et selle ärkamishetke eel viibis Enno kestväs ärevuses. Samuti teab V. Grünthal-Ridala väita, et Enno jätkas Riias koolipoisipõlves alustatud loodusfilosoofia, teosoofia ja idamaise mõtteteaduse harrastamist. Veel „ollakse arvamisel, et Enno on nn. vabamüürlaste maailmavaate ja idamaiste usundiliste probleemide süvendamise huviks tõuke saanud polütehnikumi üliõpilasena Riias, kokku puutudes mõnede kaasvõitlejatega, kes lugesid sellekohast kirjandust ja harrastasid spiritistlikkude katsetega seansse“²⁾.

Omapärased ja isegi müstilised pidid olema teed, millel liikus E. Enno oma pikkade Riias veedetud õpinguaastate kestel. Riia õpinguaastate suurt osatähtsust Enno isikuks kujunemises ja kirjanikuks küpsemises ei saa eitada. Need Enno maise teekonna rõõmuküllasemad ja huvitavamad aastad on aga kaetud unustuselinikuga. Tunneme Enno omapäraselt helisevat luulet, vähe teda inimesena — peaaegu mitte sugugi ta üliõpilaspäevi Riia polütehnikumis. Trükitud allikad Enno üliõpilasaastate kohta on andmete- ja sõnakehvad. Seda vähest, mille on jäädvustanud Gutenbergi kunst, peaksid suutma täiendada Enno kaasaegsed — esimesed eestlasest läände tunginud üliõpilaspioneerid, ent neidki on vähe elavate hulgas ja ajavool on pühkinud mälust paljugi iseloomustavat õpinguaja kaaslasest. Ennost, kes õppis oma tõelisest huvialast nii kaugel seisvat kaubandusteadust, annab uut valgust toovaid andmeid korp. „Vironia“ arhiiv. Nõnda nagu Enno meheas näitas erakordset püsivust keelte õppimisel, samuti oli ta töö eesmärgikindel juba üliõpilaspõlveski,

1) „Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 7, lk. 298, 299.

2) Samas, lk. 292.

mille tulemuseks vähehuvitanud stuudiumi lõpetamine cand. rer. merc. astmega ja lakkamatu töö esimese eesti üliõpilaskorporatsiooni organiseerimisel.

Korp: „Vironia“ arhiivi leheküljed aitavad kaasa Enno üliõpilas- ja inim-palge selgitamiseks. Enno kirjandusliku loomingu esikkogu ühe luuletuse („Oder“) puhul ühel arvustajal oli põhjust öelda: „Joobnuü burschi laul.“ Oli siis Enno oma kaasaegsete keskel õllelaua comment'i kohaselt suur burš või vaikne oma valgusrada otsija?

*

Riia polütehnikum, mis kinnitatud 1861. a. ja ülal peetud aadli ning jõuka kodanikkonna organisatsioonide poolt, kujunes möödunud sajandi lõppaastail Tartu kõrval uueks haridusele tõttavate eestlaste kogumispaigaks. Tehniline, majanduslik ja põllumajanduslik ala leidsid seal viljelemist.

Kuni 1890. a. on mitmekümned eestlased õppinud polütehnikumis; ent nad assimileerusid, astusid võõrrahvuste korporatsioonidesse ja läksid eestlusele kaduma. Alles 1890. aasta sügisel kantakse uustulnukana tehnilise ülikooli nimekirja eestlane, kel juba oli rahvuslikku selgroogu. See oli Karl Ipsberg. Tema ümber hakkaski koonduma eesti üliõpilaste ring³⁾. Kuus aastat hiljem tõi rong Riiga Tartu reaalkooli lõpetanud E r n s t E n n o ja küllap seisib temagi imestununa jaama kõrge klaaskupli all, nagu ta hiljem iseloomustab üht tegelast „Minu sõprades“. Ta oli rahvustunde ärkamise läbi elanud juba koolipoisi-põlves⁴⁾ ja liitus kõhklematult eesti üliõpilaste rühmaga, kirjutades ise järsu miljööm muutuse puhul: „Uus maailm; uued sõbrad, uued sihid, uued — seedita“⁵⁾. E. Enno kiiret liitumist eestimeelse rühmaga mõjustas veel asjaolu, et peaaegu kõik Riias õppivad eestlased peale vähest erandite kuulusid Tartu reaalkooli lõpetanute ridadesse. Riia eesti üliõpilaste ja Tartu reaalkooli poiste vahel valitses üpris tihe kontakt. E. Enno kaasaegseid ja sõpru Eduard Aule märgib, et ta juba koolipoisina mõnigikord jõi polütehnikumi tudengitega tuleviku sõpruse nimel pudeli õlut. Pole kahtlust, et ka Ennol oli sidemeid eelläinud realistidega. Poedikalduvustega, keskmises pikkuses, ümmarguse paksu näoga, Tartu koolide „turnimisvõistlusel“ hüpetes I auhinnaks hõbeuuri saanud — selline oli stud. rer. merc. E. Enno Riia polütehnikumi astumise päeval. 1896. a. liitus E. Enno ainsa „rebasena“ hiljem korp. „Vironiaks“ arenenud Riia eesti üliõpilaste grupiga. Koos teistega viibiti siis sageli A. Luck'i toas, mis suurema ruumina täitis ka „konvendikorteri“ aset⁶⁾. 1896./97. a., mil eesti üliõpilaste rühm koosnes juba 12 kindlamalt kokku

3) „Üliõpilasleht“ 1930 nr. 12: J. Roosson, „Vironia“ saamisest ja elukäigust.

4) E. Enno. Vt. „Postimees 1857—1907“, lk. 154—156.

5) Samas.

6) Eduard Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI.

hoidvast mehest, käidi sageli koos ja nimelt Nikolaiburgis. „Burgideks“ kutsuti uulitsa nime järgi neid kooskäimiskortereid, kus elas alatiselt suurem rühm kokkuhoidvaid eestlasi ⁷⁾). E. Ennogi omas tuba Nikolaiburgis, ent alumisel korral (ta oli juba siis pisut eraku kalduvustega ⁸⁾). 21-aastase Ennoga koos viibisid sõprade ringi „konvendikorteri“ enamasti salajasil õhtuil ⁹⁾, kus viina üldse ei tuntud, vaid tarvitati vestluse juures mõniteistkümmend pudelit õlut ¹⁰⁾, Karl Ipsberg, Johann Raudsepp, David Koik (†), H. Margens, Eduard Aule, Aleksander Luck, Ferdinand Mitt, Paul Teckel (†), Aleksander Christian Zimmermann (†), Aleksander Kerig ja Julius Radik (†).

Riia oma Wöhrmanni pargi, polütehnikumi loengusaalide, „Imperiali“, „Monopoli“, „Griesenbergiga“ moodustas hoopis uue maailma, kus nüüd Rõngu Eichwaldt'i „kirjandustsentrumis“ koos Kiijsaare, Otto ja Liina Grossschmidt'i, Bernh. Weber'i ja teistega riimidest unistanud Ernst Enno hakkas esialgu arglikult katsesarvi sirutama. Kirjanduslik inimene E. Ennos suikus talveunne. „Esimesel üliõpilasaastal rändas veel mõni lauluke „Oleviku“ või „Eesti Postimehe“ veergudesse, siis suur videvik, käärimine, selgumine“ ¹¹⁾. Enno harrastas nüüd lugemist ja polütehnikumi loengusaalide kõrval külastas koos teistega „wilderite“ (organiseerimatud üliõpilased) koosolekuid, unistas iseoma üliõpilasseltsi ellukutsumisest ja vihkas muulastest koosnevat korporantide seisust ¹²⁾.

Ent samal ajal (1897) selgus, et eestlaste organiseerimine on võimalik ikkagi ainult korporatsioonina, millise õiguse samal aastal said lätlased, ja polnud vara hakata tutvuma C!C! (Chargierten Convent — Riia korporatsioonide liit) comment'iga, rapiiriharjutustega ja mõtlema sidemete loomisele Riia seltskonnaga.

Enno, kellele esimesil üliõpilasaastail ei saanud ette heita liigset aktiivsust ühiste koosviibimiste külastamises — küll aga oli ta veendunud pooldaja iseoma organisatsiooni loomise küsimuses — kujunes esimeseks eestlaste omaette-saarekese Riia seltskonnale lähendajaks. Ta sai teerajajaks Riia seltskonda tungimisel ja viis kaasvõitlejad prof. Köleri vennatütarde pansioni, kus kujunes „Literarische Abende“ näol tolelaegsete viroonlaste seltskondlik elu. Vestluses daamidega ja tantsimises astuti siin esimesi samme. Enno isegi deklameeris ühel õhtul „Koitu ja Hämarikku“; omi värse ei kandnud ta millalgi ette seltskonnas ega hiljemgi korporatsiooni kirjanduslikel õhtuil. Küll vaikse loomuga ja tagasihoidlik, polnud Enno aga kaugeltki elupelgur. Ta armastas liikuda inimeste hulgas, daamide seltskonnaski, kurameeris esimesil õppeaastail kellegi

⁷⁾ J. Rosson. „Üliõpilasleht“ 1930 nr. 12.

⁸⁾ Eduard Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

⁹⁾ J. Rosson „Üliõpilaslehes“ 1930 nr. 12.

¹⁰⁾ Ed. Aule mälestused E. Ennost „Vironia“ arhiiv XI₁.

¹¹⁾ E. Enno. Vt. „Postimees 1857—1907“, lk. 154—156.

¹²⁾ Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

prl. Lipschütz'iga, mõne teisegagi, ja oli kirjavahetuses oma „vaimse õe“ Alide Erteliga, keda alles 1902. a. Tartus kohtas ja kes, nagu kaasaegsed väidavad, kirjavahetust E. Ennoga oli võtnud tuleviku mõttes hoopis tõsisemalt¹³⁾). Enno poolt sõlmitud suhted preilide Kölerite ja korp. „Vironia“ pere vahel jäid kestvalt püsima. Peale avakommerssi a. 1900 avaldati konvendi poolt ametlikult tänu korporatsioonile asutamise puhul lippe kinkinud Lucie Kölerile¹⁴⁾).

Enno arvates oli seltskondlike sidemete loomine ja Riia perekondade külastamine eesti üliõpilastele eriti sellepärast kasulik, et pakkus võimalust saksa keelt harjutada. Küsimusel on teinegi tulus külg — õpitakse tundma naise, kellega piiratud seltskondliku liikumise võimalusega noormeestel oli kokkupuuteid niikuinii vähe. „Naisterahva peenikesi konksusi on tarvis tundma õppida,“ arvas Enno. Naine on tundeinimene; et temaga samal tasemel asuda, otsutub meestelgi tarvilikuks oma tundeelu arendada ja õppida naisele kui samaväärsele vaatama — mitte ainult kui teise soo esindajale. Naise teiseks relvaks on kavalus, mis maalt tulnud läbi kloosterliku korraga koolide sammunud poistele võib õige hädaohhtlikuks muutuda¹⁵⁾). Eesmärgikindlalt ja otse majandusmeeliku kainusega avaldab Enno oma arvamisi seltskonda tungimise vajadusest, mõtleb siinjuures abielulegi, kus madalama haridusliku tasemega naise kosimine võib saada õnnetuseks¹⁶⁾ ning vastupidi kaasaegsete arvamisele väidab, et naine on perekonna ema — allikas, millest välja voolab elu — ja peab sellepärast hariduspõllul omandama kõigest parima — ka ülikoolis¹⁷⁾).

1898. a., mil Nikolaiburg läks laiali¹⁸⁾), ja kaheks järgnevak aastaks kujunes uueks kogumiskohaks Gr. Königstrasse nr. 32—9 asuv nn. Königsburg¹⁹⁾), lahkus Enno ühismajast ja asus omaette korterisse elama²⁰⁾). Sel ajavahemikul oli Enno eestlaste grupi ühiseist õhtuist ja üritusist osavõtmises õige tagasihoidlik; ta puudus koguni 27. jaan. 1899. a. koosolekult, kus tehti otsus: kohe „Vironia“-nimeline organisatsioon ellu kutsuda²¹⁾), ja 27. märtsilgi, mil pühitseti kõigile osavõtukohustuslikku õhtut „Eestlaste priiks-laskmise päeva“ mälestuseks, ja pidi sel puhul oma süü lunastama 30-kop. trahviga²²⁾). Rohkem vaimliste huvidega sõprade ringi, kus Enno noil päevil liikus, moodustasid E. Aule, H. Margens ja A. Luck; ka oli ta sagedaseks külaliseks Viljandi tän. 2, teises

13) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

14) „Vironia“ arhiiv. II A₃, lk. 723.

15) Sama VI B₆, prot. 32.

16) Samas.

17) „Vironia“ arhiiv VI B₇, prot. 36.

18) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

19) „Vironia“ arhiiv, II A₁, lk. 13.

20) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

21) „Vironia“ arhiiv II A₁, lk. 1.

22) Sama, lk. 7.

viroonlaste koondumiskohas, nn. „Prantsuse pansionis“²³). Eemaldumine Königsburgist on ehk mõistetav, kui arvestada, et sinna koondusid need, kes enam kui teised alla kriipsutasid buršiseisuse välispidist külge joomaõhtute jne. näol, mille tagajärjel ühine korter ei pakkunud sageli kuigi esteetilist pilti. Pealegi oli Enno alati kõigi, ka nooremate liikmete vastu sõbralik, käideldes neid omasugustena, mistõttu teda, ehkki vanemat üliõpilast, ei peetud kuigi suureks buršiks²⁴). Enno vaated maksvaile arusaamisile tolleaegses men-suure ja duelle kõrgelt hindavas üliõpilaskonnas olid sageli omapärased ja vabad kitsarinnalisusest. Ta vaade elule tundus nagu avaram teistest, ta huvitus kõigest, ent ei sidunud end millegagi²⁵). Buršideseisuses nii kõrgel peetava au küsimusis arvas Enno, et vastastikuseks läbikäimiseks on alused ja normid vajalikud — esma-joones peaks siin kõne alla tulema seadus. Sellest üle astumist tuleks lugeda juba autuseks. Duelli suhtes maksab küll ohvitseride keskel vaade, et kahevõitlusest loobumine on autu. Kuid teistes ringkondades tuleb arvestada, et inimesel võib olla muidki kohuseid, „mida ta kaksikvõitlusele minnes unustama peaks ja siis oleks see temast auutu“²⁶). Puhtavereliste buršide juures loomulikult selliste ketserlikkude vaadete kandja ei saanud väga populaarne olla. Ometi Enno isik sundis end austama ja tuli aeg, mil ta ütles o m a sõna. Nagu vastukaaluks aastaid kestnud tagasihoidlikkusele 1899. a. lõpul Enno sukeldub seda suurema hooga ellu. Koosolekute protokollid näitavad, et Enno võttis aktiivselt osa rahvusliku asja, ühise idee teostamisest. Ta nimi ei seisa enam puudumise pärast karistatute registris. 4. novembril valitakse ta „Vironia“ siseelu olulisema avaldise, nn. „lõbuõhtute“ korraldamiseks juhtnõõride väljatöötamise komisjoni²⁷), siis raamatukogu loomise toimkonda ja samal koosolekul, 5. dets. 1899. a., k o r p o r a t s i o o n i e s i m e h e k s²⁸). Ta sai esimeseks parimate seas hetkel, mil eesti üliõpilaste grupist võrsunud korporatsioon „Vironia“ oli avalikkuselt tunnustust otsimas. Neil vähestel kuudel, mil Enno oli korp. „Vironia“ esimeheks, rakendas ta ellu oma juhtlause: „M i n u k o h u s o n, e t m a k e l l e l e g i h a l b a e i t e e“²⁹). Ta vaated intiimorganisatsiooni siseelule olid küpsed ja pedagoogiliselt ettenägelikud. Kui noor inimene tahab juhiks kasvada, peab ta sõna kuulma, et hiljem osata käskida ja sõnakuulmist nõuda. Noorliige organisatsioonis ei tohi minetada arvustusvõimet, kuid

²³) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

²⁴) Samas.

²⁵) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

²⁶) „Vironia“ arhiiv VI B₃, prot. 11.

²⁷) Sama II A₁, lk. 23.

²⁸) Sama, lk. 30.

²⁹) Sama VI B₃, prot. 14.

tehku seda algul iseeneses ja püüdku pigem oma vaenlasele läheneda, et viimase häidki külgi tundma õppida. „Arvusta, aga ära võõrdu“. Üliõpilaselu ja üliõpilasorganisatsioonis liikmeks olemise lõppsihina tähistas Enno: „Vaimustus ühisest tööst ja sõprusel peaks nõnda kestev olema, et perast, kui juba kõik mööda on, meie sooja südamega selle peale tagasi mõtleksime“³⁰⁾.

1900. a. algul kerkis päevakorda esimese üldkulul ülalpeetava korteri küsimus ja selleks üüriti maikuuni Königsburgis tuba³¹⁾ Ernst Enno nimele, valiti viimane „majahoidjaks (oconom)“ ja anti määrus, et salajast konvendikorterit peab igäiüks nimetama „Enno elutuaks“, ning need, kes seal lõunat söövad, on kohustatud poole või terve kuu viisi ökonoomile raha ette maksma³²⁾. Poet Enno oli muutunud „kõrtsimeheks“ nagu ta isagi ja ühtlasi kesksuks kujuk, kelle kätte jooksid kõik niidid nüüd juba ilmetl täiesti korporatsioonile vastavas, kuigi esialgu registreerimata üliõpilasorganisatsioonis³³⁾. Enno huvid koondusid rohkem organisatsiooni siseelule, välist esinemist aga takistas tal vana liitlane — haigus. Enno haiguse päritolu tuleb otsida juba koolipoisi-aegsete spordivaimustusest; ühel harjutusel ta kukkus ja selle pändusena kandis defekti kehas. Üliõpilaspõlve esimesil aastail nõrkade kopsude tõttu fanaatiliselt paberossisuutsu põlgav, armastas Enno enam kui teised iseendaga olemist. Hädise tervise üle kaebas ta üsna sageli; kaasaegseile aga tundus, et rohkem autosugestiooni kui tõeliste hädade sunnil.

Et Enno haigus ei seisnud ainult hädaldamises, vaid ka tõsisemal kujul ilmnes, seda näitas 1900. a. kevad³⁴⁾. Ta oli „peremees“ ja „seltsi usaldusmees“, ent elurõõmsad noored buršid näitasid alati valmisolekut korra ignoreerimiseks. Nii tekkis võimuküsimustes mõnigikord tüli. Enno oli sunnitud konventi abiks paluma ja kaebust tõstma mõne noore peale, kes ta käsu vastaselt õlut jõid, laulsid ja ei arvestanud tema kui vanema korraldusi³⁵⁾. Oma motiveeringuis märkis Enno, et alatised ärritused mõjuvad ta tervisele rüsuvalt. Haigus sai pidurdavaks ka Enno tegevusele konventi ametnikuna. 4. märtsil, mil oli otsustatud C!C! ees esineda korp. „Vironia“ liikmeks võtmise palvega, jäi see teostamata esimees E. Enno haiguse tõttu³⁶⁾. Et mitte takistuseks olla korporatsiooni registreerimise käigule, saabus Ennolt 8. märtsil konventi koosolekule alljärgnev avaldis:

30) Sama, prot. 12.

31) Sama II A₁, lk. 77.

32) Sama II A₁, lk. 65, 67.

33) Sama, lk. 187.

34) Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI.1.

35) „Vironia“ arhiiv II A₁, lk. 141, 142.

36) Sama, lk. 193.

„Kõrgesti auustatud Vironia konvendile!
Allnimetatud palub sellega konventi teda esimehe
kohustest vabastada, selle et tal mitte võimalik ei ole
haiguse tõttu seltsi kasuks väljaspool üles astuda.

Aupaklikult

Riias,
2. Märtsil 1900.

E. Enno
Vironus“³⁷⁾.

Semestri lõpukuul oli Enno ilmselt haige (arvatavasti kopsu-
dega. E. V. S.) ja lakanud osa võtmast igasuguseist organisatsiooni
üritusist, jättes koguni mitmekordseist meeldetuletusist hoolimata
oma pildi konvendi albumisse andmata³⁸⁾. Tullis sügisel juba
tervenenuna Riiga, loobus Enno ka „majahoidja“ ametist. Konven-
dikorter asus nüüd Schwimmstrasse'l³⁹⁾. Siitpeale soikus Enno
tegevus organisatsioonis administratiivse ametikandjana, ent ta lei-
dis endale pea uue töövälja, nimelt „Vironia“ vaimlise külje juhti-
mises⁴⁰⁾. 1900. aasta kevadsemester oli Enno üliõpilaspõlves
hoolimata haigusest siiski tegevusrikkam ja dramaatilisem. Enno
liikus sel ajal palju seltsivendade keskel, istus sageli lauas, kus
joodi õlut ja tehti nalja⁴¹⁾, oli tülide kaasnäijaks⁴²⁾ ja sattus
ka ise mõnel korral riidlejaks pooleks. Teda koguni karistati 14
päevaks konvendist väljaheitmiseega seepärast, et ta oli konvendi
saladusi esimeheks olles kõrvalistele isikutele rääkinud⁴³⁾. Ker-
kib küsimus: kas oli Enno sel perioodil joomapahareti küüsis?
Sest tüliasjadegi puhul ta mitmel korral loobub selgitusest, nagu
ei mäletaks, ja ütleb uskuvat kõike, mis teine pool tõendab⁴⁴⁾.
Kuid Enno tasakaaluka ja kõlbliselt tugeval alusel seisva iseloomu
tõttu on see vaevalt usutav. Ta oli põhimõtteliselt karske, kuid
tegelikult parajuslane ega pidanud patuks, kui korra kuus või aas-
tas möödus üks öö lõbusalt alkoholi seltsis⁴⁵⁾. „Lõbu on inime-
sel tarvis. Vahendite kasutamises näitab inimene oma iseloomu
tugevust ja eneseohjendamise võimet. Kui lõbu muutub inimest
oma võimusse haaravaks kireks, siis satutakse vihma käest räästa
alla“⁴⁶⁾, — nõnda arvas Enno. Samal ajal kui Enno on ise mit-
mel korral eksimuste pärast süüpingil, kõnnib ta siiski teiste kes-
kel kui õpetaja ja valvab otse prokuröri hoolsusega kommete aus-
tamise ja seadusetähe täpse fäitmise järele. Ta on seisuseuhke
ja hoolitseb selle eest, et ühegi seltsivenna tegevus ei mõjuks korra

³⁷⁾ Sama, lk. 229.

³⁸⁾ Sama II A₂, lk. 311.

³⁹⁾ Sama, lk. 290.

⁴⁰⁾ Sama, lk. 450.

⁴¹⁾ Sama II A₁, lk. 98.

⁴²⁾ Sama, lk. 253.

⁴³⁾ Sama II A₂, lk. 447.

⁴⁴⁾ Sama II A₃, lk. 846.

⁴⁵⁾ Ed. Aule mälestused... „Vironia“ arhiiv XI₁.

⁴⁶⁾ „Vironia“ arhiiv VI B₆, prot. 29.

aluseid õõnestavalt ja vanemate liikmete prestiiži mahakiskuvalt ^{46-a)}). Enno suunda näitavaile sõnadele järgnevad hiljemgi mitmel korral vastupidised teod, ent ometi ta pole variser, kes ütleb: käige minu sõnade, mitte minu tegude järgi, vaid aukohtude pidamises ja korra pisinõuete täitmises lihtsalt hajameelne ⁴⁷⁾).

Korp. „Vironia“ kinnitamisega ühenduses olevaist pidustusist 28. nov. kuni 2. detsembrini ⁴⁸⁾), pühalikust konvendist ja asutajate liikmete pildistamisest võttis Enno täiel määral osa ja hiljemgi ei oldud kitsi rõõmuhõisetega, nagu märgib E. Enno sõpru K. E. Sööt ⁴⁹⁾).

Sajandi pööripäev, aasta 1900, tähistas korp. „Vironias“ eesmärgikindlat vaimliste harrastuste sündi, ent andis ka järsu tõuke E. Enno isikuks arenemisele. Üheskoos teistega lõi Enno 10. okt. 1900 oma organisatsioonis vaimlise sfääri „diskutiivkomisjoni“ näol ⁵⁰⁾ ja püsis siitpeale mitu aastat oma üliõpilasorganisatsioonis vaimlistes küsimustes keskse kujuna ning andis ka võtme ta enese huvialade ja arenemise küpsuse hindamiseks. Siht, mida taotleti kõneõhtute korraldamise projekti väljatöötamisega, leidis pea praktilist rakendamist. „Vironias“ kasvatusliku külje arendamiseks ja polütehnikumis antava ühekülgse hariduse täiendamiseks pidid kaasa aitama kõned psühholoogiast, filosoofiast, eetikast, esteetikast, loodusteadusest jne. ⁵¹⁾). Tööd alati pidulikude tervitussõnadega ja vaidlustoimkonna esimees E. Enno valis 3. veebruaril 1901 peetud esimese kirjandusliku õhtu kõne teemaks „Dr. Veske elulugu ja luuletused“ ⁵²⁾). Kõne on pateetiline ja ilmselt suunatud oma rahva käekäigust osavõtmise õhutamisele ning ühtlasi manitsussõna „ärgeand poegadele“, et igauks andku oma jõud ja oskus isamaale. Edasi kasustab referent dr. M. Veske isikut hea eeskujuna kõigeülgse enesearendamise tarbe allakriiputamiseks. „Kes teistele midagi pakkuda tahab, sel peab ka midagi olema, millest ta anda võib“. Kogu kõnes on, nagu muudiski tollel ajajärgul peetud ettekannetes, tugevasti domineeriv juhtmõte: „ülespoole, üles! valgust nõua, eesti mees!“

Vesket ennast oli Enno oma ihusilmaga näinud ja mäletas teda kui väheldast kühmas meest, kellega koos lauldi isegi korra Eesti Kirjameeste Seltsi aias rahvuslikke laule. Kaasaegseid üliõpilasi vägagi huvitava Veske armuloo kohta teadis Enno öelda, et Veskelgi oli tütarlaps, keda armastas, ent mehe äbarik välimus „olla neiu juures vastumeelt äratanud“ ⁵³⁾). Samal koosolekul kuule-

^{46-a)} Sama II A₂, lk. 623.

⁴⁷⁾ Sama, lk. 447.

⁴⁸⁾ Sama II A₃, lk. 675.

⁴⁹⁾ „Eesti Kirjandus“ 1934, nr. 7, lk. 289.

⁵⁰⁾ „Vironia“ arhiiv II A₂, lk. 450, 509.

⁵¹⁾ Sama II A₃, lk. 784.

⁵²⁾ Sama VI B₁, prot. 1 ja prot. 2. E. Enno kõne tekst leidub „Vironia“ arhiivis.

⁵³⁾ Sama, prot. 1. ja prot. 2.

vad kaasvõitlejad Enno arvamisi regivärsi, alliteratsiooni jne. kohta ning sõnavõttudest jääb mulje, et Enno pidi olema täiesti kompetentne luule kõigis vormides.

Teine kõne, mis leidub „Vironia“ arhiivis, on E. Enno peetud 17. märtsil 1901 teemal „Kalevipoeg, Eesti rahva eepos“. Referent eritleb siin rahva argipäeva ja pidulikku — „puhke puhul, lõbu, lusti, rõõmu tunnil“ tarvitavat — keelt. Analüüsivõimist leiavad rohkete näidete varal piduliku värsikeele iseäraldused. Kõne teises osas pajatatakse „Kalevipoja“ sisu arengust peatükkide kaupa, lõpuks vihjatakse Kreutzwaldi omapärasele osale eepose loomises ja allikaile, kust ammutati eeposeks ainet⁵⁴). Kreutzwaldi juurde tuleb Enno veel mitmel korral ja eriti põhjalikes sõnavõttudes ühe 1902. a. peetud kõne puhul. Tundub, nagu oleks Enno Kreutzwaldiga kana kirkuda. Ta ei suuda andestada, et Kreutzwald omalt poolt on täiendanud ja püüdnud illustreerida rahva vaimuvara ja peab „Kalevipojas“ kõiki „lauluisa“ poolt loodud osi „keele ilult“ hoopis puudulikumaiks kui rahva suust korjatuid. „Lembitu“ leiab Ennos veel karmima arvustaja just ideelisest küljest. Ajalooline Lembitu lausunud: „Niikaua, kui veel üks küünrapikkune poisike on, ei anna meie alla.“ Kreutzwaldi Lembitu aga olla aatleja, unistaja — nagu autor ise. Kreutzwaldiis kui ka ta loodud Lembitus näeb Enno inimest, „kellele korraga aatelised mõtted pähe tulnud ja nüüd neid igal pool näha tahab“. Enno ei saa andestada Kreutzwaldi Lembitu selgapainuvat ja lõmitavat joont. „Eesti rahval on tema usk ikka kõrgel seisnud, mitte nagu Kr. Lembitul“⁵⁵). Veel kurjustab Enno Kreutzwaldi uskliku suuna man, mille tagajärjeks olnud oma tööde salgamine. „Eesti rahvuse vaenlased kandsid seda ilma laiali“⁵⁶).

Ernst Enno — muidu vaikne ja filosoferimisse kalduva iseloomuga — näitas erilist agarust sõnamõõga tarvitamises. Koosolekuil oli ta vahelehiüete ja teravmeelsete pistete poolest õige populaarne — koguni niivõrd, et pea igas protokollis on seotud tema nimega korralehiüüdeid. Enno polemiseerimisarmastus, teadmiste ulatus ja avarus väljendus just teiste ettekannete puhul peetavais läbirääkimises. Ta hindas „vaba mõtteavaldust“ enam kui pikki, sageli igavaid ja halvasti koostatud ettekandeid⁵⁷). Vaidlustes hülgas Enno kuldsuuna. Ei leidunud teemat, milles tema polnud võimeline kaasa rääkima. Ta armastas õige sageli tsiteerida ja oli alati valmis teistele soovutama kodumaise kui ka väliskirjanduse uudisteosid. Isegi teema puhul „Missugused peavad elumaja ja riided olema, et tervise peale head mõju avaldada“, ütles Enno, et

⁵⁴) Sama VI B₁, prot. 4.

⁵⁵) Sama VI B₂, prot. 10.

⁵⁶) Samas.

⁵⁷) Sama, prot. 11.

see on äratuseks, ja esitas küsimuse: Kust on leida selle huvitava probleemi kohta kirjandust? ⁵⁸⁾

Iseoma loomingu tutvustamise suhtes näitas Enno äärmist tagasihoidlikkust, küll aga deklameeris teiste värsse, näit. Alver'i „Tõnni Manni“ ⁵⁹⁾. Ta oli delikaatne aine valikulgi, mida ehk parimini iseloomustavad tema enda sõnad: „Ma tahtsin mõned lood siinsete üliõpilaste elust kirja panna, kuid ma ei või küpsema kaalumise järele ometi seda mitte teha; saavad haavama (haavuma; S). Kõike muud, aga nalja — seda ma tõesti ei saa.“ Tema kui värsisepa tagasihoidlikkus ulatus koguni nii kaugele, et ei sõندانud isegi oma organisatsiooni juhtmõtteid sõnastada riimis, vaid pöördus kohe peale asutamispidu, koos teistega Tartus viibides, K. E. Söödi poole palvega, et viimane looks „Vironiale“ lipulaulu ⁶⁰⁾.

Kaasaegsete loovate jõudude ja kirjanduslike nähtuste suhtes olid Ennol väljakujuenenud küpsed vaated. Koidula ja Veske kaudu luges Enno eesti kirjanduses esirinda astunuks nn. „rahvuslikku voolu“ ja nooremas generatsioonis eesti iseloomu ja rahvaelu heade kujutajatena väärivat hinnangut Ansomardi, Jakob ning Juhan Liiv ja Ernst Peterson. Lähema mineviku ja oma kaasaja luule väärtuse suhtes oli Enno väga tagasihoidlikul arvamisel. Kõne alla võivat tulla K. E. Sööt, Anna Haava ja Elise Aun. Hoopis erilise prilli läbi vaatas Enno Vildet. Võrreldes teistega oli ta aga Vilde suhtes hoopis leplikumalt häälestatud, kuid toonitas siiski, et Vilde pole mitte ainult elu halbade külgede paljastaja, vaid on ka tugeva sotsialistliku tendentsiga, „millest olla viimasel ajal loobunud“ ⁶¹⁾.

Enno puhul sõnavõttudes on märgitud, et usuline värving ta luuletusis on mõjustatud ta Riia- ja Tartu-aegseist teosoofilisist ja muist usuteaduslikest harrastusist ⁶²⁾. Need väited leiavad kinnitamist. Juba oma tudengiaja algaastail oli Enno kaasaegsete hulgas teatud erakordsus just usuliste harrastuste tõttu. Koos prl. Raadiku ja Ed. Aulega külastas ta sageli Riia eesti kirikuid, kuid ka laikusuliste kogudusi ⁶³⁾. Usulised teemad püsivad Enno man päevakorral sageli filosoofiliste probleemide kaasnähtustena. Ka ilmavaate kujunemisel oli usund pooluseks, mille juurde Enno ikka ja alati tagasi pöördus. 1903. a. oli Enno arvamisel, et ilmavaadet kui niisugust ei saagi olla. Ilmavaade on paleus ja jääb alati ihaldatavaks. Kogu eluaja tuleb inimesil kasustada kõiki abinõusid tõe juurde pääsemiseks. „Kes tahab tõe juurde saada, peab oma hinges vanad tõded ära sulatama“. Edasi kerkis Enno juures maailmavaate loomise ühe olulise komponendina päevakorrale t a h e.

⁵⁸⁾ Sama VI B₃, prot. 11.

⁵⁹⁾ Sama VI B₂, prot. 8.

⁶⁰⁾ „Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 7, lk. 290 ja 289.

⁶¹⁾ „Vironia“ arhiiv VI B₂, prot. 6.

⁶²⁾ V. Ridala. „E. Kirjandus“ 1925 nr. 7/8, lk. 277.

⁶³⁾ Ed. Aule mälestused E. Ennost. „Vironia“ arhiiv XI₁.

Enno pidas inimese esimeseks vooruseks tahte harimist ja selleks psühholoogiliste teaduste uurimist ⁶⁴). Kõik, mis tunde- ja hingeelule lähedal, köitis ja huvitas Ennot. Austades tahtejõudu, pidas ta seda materiaali vastaseks. Ta ilmne poolehoid kuulus metafüüsikale. Materialismi ilmvaatena eitas Enno eriti just sellepärast, et sellest seisukohast lähtudes pole võimalik hingeelu seletada ⁶⁵).

Vaimliste küsimustega päevast päeva tegeldes jätkus Ennol huvi peale kirjanduse, usu ja filosoofia muudegi alade jaoks. Laulupidude korraldamisse suhtus ta kui luule populariseerimise abinõudesse. Kaunimad laulud rändavad siit kodusesse ja muutuvad noorte pärisvaraks rahvalaulude näol ⁶⁶). Eesti teatri rajamise hällipäeval juba toonitas Enno juhtide puudust ja avaldas arvamist, et „enne kümmet aastat on raske midagi head loota“ ⁶⁷). Ennustus on jäänud jõusse, sest juhtide kriis kollitab praegugi mõne teatri olemasolu.

Tolleaegsed üliõpilased murdsid sageli piike ka keeueuenduse küsimusis.

Korra arutati, mis tähendab sõna „iseloome“.

„Karakter,“ kõlas vastus.

Üks seltsivendadest seletas koguni pikemalt: „Sõna „iseloome“ on ju väga selge: ise-loome — mõte on ju sõna kokkuseadest näha —“

Enno vastas temale tüüpilise otsekoheusega:

„Elajate iseloomu meie siin uurima ei hakka — ma arvan, et see küsimus ju ülepea küllalt selge on“ ⁶⁸).

Ennol oli küsimus tõesti selge, kui ta suutis 35 aasta eest väita: „Kui Eesti keel tahab haritud keeleks saada, siis peab tingimata uusi sõnu looma“ ⁶⁹).

Enno kui üliõpilase eluvõrku kodusid 1900. a. sügis ja järgnevad aastad juba ebameeldivaid murelõngu. Sama Enno, kes aasta tagasi korporatsiooni vabatahtlike kuumaksude kanda võtmisel oli üks kõrgemakohustuslikest (3 rbl. kuus) ⁷⁰), figureeris nüüd võlgnikkude nimekirjas 20-rublase summaga ja palus maksutähtpäeva pikendust ⁷¹); see kordus hiljemgi ⁷²). Majanduslikud mured muutsid Enno elu-olu sel perioodil Riias hüplevaks ja tasakaalutuks. 1901. a. veebruaris viibis ta Riias ajutiselt eemal ⁷³). Katsed ülikoolilinnas eluüalpidamiseks vajalikkude

⁶⁴) „Vironia“ arhiiv VI B₆, prot. 33.

⁶⁵) Sama, prot. 31.

⁶⁶) Sama, prot. 32.

⁶⁷) Samas.

⁶⁸) Sama VI B₂, prot. 9.

⁶⁹) Sama VI B₃, prot. 14.

⁷⁰) Sama II A₁, lk. 65.

⁷¹) Sama II A₃, lk. 685.

⁷²) Sama II A₄, lk. 911.

⁷³) Sama II A₄, lk. 910.

summade hankimiseks aga nähtavasti äpardusid ja Enno lausus aprillikuus konvendile esitatud uues pikenduspalves, et tal on praegu maksude tasumine täiesti võimatu ⁷⁴⁾). Sama aasta septembri keskel mõned nädalad Riias ringi vaadanud, lahkus Enno uuesti ⁷⁵⁾) ja korporatsiooni aastaeelarve tegemisel, mil igat liiget maksustati 10-rublase aastafiksumiga ja peale selle vabatahtliku kohustusena kuumaksu näol, esineb Enno juba miinimum-maksjate sarjas (2 rbl. kuus).

Raskused majanduslikes küsimusis, lohakas korporatsiooni maksude õiendamises, rida tülisid seltsivendadega ⁷⁶⁾), samuti sekeldused kõnetoimkonna küsimusis noorema generatsiooniga, kes nõudsid kõnekoosolekuil õllejoomise õigust ⁷⁷⁾) ja nimetasid vaidlusõhtuid võrdseks magamisega, täitsid sel semestril Enno üliõpilaselu ⁷⁸⁾). Ta oli närviline ja kergesti ärritav ning mõnelgi juh tumil vastas nõökamisele sõimusõnadega ⁷⁹⁾) — nähtus, mis Enno pika õpinguaja kestel otse harukordne.

Järgmise semestri alguseks oli Ennol õnnestunud hankida elatusvahendeid ja ta suutis oma kohustusi täita, ent sekeldusi ta ellu tõi seegi kevadtalv. Ennot karistati 2 nädalaks konvendist väljaheitmisega ⁸⁰⁾), et ta oli lubanud suvel kanda oma teklit ühel võõral isikul, nagu hiljem selgus, oma vennal ⁸¹⁾).

Enno buršipõli lõppes õieti 1902. a. mais, mil teda, nagu ta ise ütleb, tühjad taskud panid raekoja keldris „Postimehe“ toimetuse lauda istuma ⁸²⁾).

Enno sidemed Eesti ajakirjandusega ulatusid koolipoisipõlve vallatuusse päevisse. Ta pidi mõnda aega ootama hetke, mil ta värssidele avanesid „Oleviku“ väravad. „Postimehe“ ja hiljem „Lindaga“ seisis Enno kogu aja heanaaberlikus vahekorras. „Sakala“ aga ei suutnud ta erilist sümpaatiat kõita, kuigi see ajaleht 1902. a. kevadest peale hakkas käima Riiga „Vironialegi“ ⁸³⁾). Seda rohkem hindas Enno „Olevikku“, ja üliõpilasena sattus ta ühe seltsivennaga, kes „Olevikku“ ja selle ringkonda nimetas „sitaks“, raskesti tülli. Enno, olles sellisest põlastavast suhtumisest väga haavatud, lausus sel puhul: „Eraläbikäimises oma seltsivennaga mina küllalt tõendanud olen, mis mina iseäranis „Olevikule“

⁷⁴⁾ Sama II A₅, lk. 1345.

⁷⁵⁾ Sama II A₅, lk. 1558.

⁷⁶⁾ Sama II A₄, lk. 1039.

⁷⁷⁾ Sama II A₅, lk. 1514, 1699.

⁷⁸⁾ Sama II A₅, lk. 1538.

⁷⁹⁾ Sama II A₅, lk. 1522.

⁸⁰⁾ Sama II A₆, lk. 1960.

⁸¹⁾ Sama II A₅, lk. 1558.

⁸²⁾ „Postimees 1857—1907“, lk. 154—156.

⁸³⁾ „Vironia“ arhiiv II A₆, lk. 1982.

võlgnen, ja et mina seda lehte igakord tema keele iluduse pärast austanud olen“⁸⁴).

Enno viimne hüpe ikka enam traditsioonidesse kivistuvasse Riia üliõpilasellu toimus 1903. a. septembris⁸⁵). Ta asus elama Dorpater Str. 55⁸⁶). Enno oli taas ühe etapi oma eluteest ületanud, kinni pidades deviisist: inimese ülim kohus on ise hingeliselt valmida ja teisi selles töös toetada⁸⁷).

Korporatsioonis kuulus Enno nüüd vanade buršide kaardiväkke. Ta rebaspõlve kaasvõitlejad olid enamikus raputanud põlütehnikumi tolmu jalgelt ja asunud tööle Maarjamaal või leidnud teenistuskoha laial Sarmaatia lagendikul. Ennogi tuli Riiga selleks, et viimseid pingutusi teha õpingute lõpetamiseks ja kirjutada dissertatsiooni, kuid ta ei unustanud pealekasvatavat põlvkonda ja pidas karskusseltsis ettekannetega esinemise⁸⁸) kõrval 15. novembril 1903 „Vironias“ oma kolmanda ja viimse kõne teemal: „Kas või mitte?“⁸⁹). Referaadi käsikiri läks kaduma, uue kirjutamiseks aga puudus Ennol aeg⁹⁰). Selles kõnes, nagu läbirääkimiste protokollist selgub, asus Enno seisukohale, et meie täidame oma kohustusi rahva vastu ainult enese iseteadvuse pärast. Milles väljenduks töö rahva heaks? Siin on võimalikud kaks teed: üldise haridusliku taseme tõstmine ja ise enese sisemine harimine. Rahvas aga on ja jääb suureks mõistatuseks — „ka see on juba suur töö, kui meie oma seltsivendasi täiesti tundma õpiks“. Vahend eestlase iseloomule lähenemiseks peitub uurijas endas. „Eestlase iseloom ennast palju ei muuda, et teda uurida, võime ainult ennast tähele panna“⁹¹).

Eestlase iseloomu ja maailmavaadet pidas Enno kurvaks ja nukrameelseks. Kui rahval oli maapealne elu raske, siis ei lootnud ta manalassegi — surma- ja varjuriiki — minnes midagi paremat. Kas aga enne orjapõlve lokkas Maarjamaal lõbusus ja laul, seda on raske ütelda. Võiks ehk avaldada arvamist, et lõbus ja rõõmsasisuline laul „Kui mina alles noor veel olin“ kuulub päritolult vabade eestlaste perioodi. Ent selleski tuleb kahelda, kui arvestada, et eestlase juures tõsine iseloom ja raskemeelsus on juba ürgse päritoluga, — vaevalt tundub usutav lõbusa eestlase ümbersünd kurvaks eestlaseks orjaööl⁹²). Eestlase nukker iseloom baseerub tundmusel, ja sageli otsitakse just tundmust ärritavat lõbu, olgugi et sellega koos käivad eksimused. Et kunst rajaneb süga-

⁸⁴) Sama II A₅, lk. 1522.

⁸⁵) „Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 7, lk. 304.

⁸⁶) Sama, lk. 290.

⁸⁷) „Linda“ 1905 nr. 11/12, lk. 201.

⁸⁸) „Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 7, lk. 290.

⁸⁹) „Vironia“ arhiiv VI B₆, prot. 32.

⁹⁰) Sama II A₁₀, lk. 4193.

⁹¹) Sama VI B₆, prot. 32.

⁹²) Sama, VI B₂, prot. 6.

val tundmusel, siis tohiks oletada, et eestlaste seast võrsus suur mehi. Täienduseks sellele arvamisele on ka eestlase teistega võrreldes hoopis kõrgem kõlbline seisund⁹³). Kõlbluses on aga varjul rahva jõud, mis teda kaduda ei lase⁹⁴).

Ennosse kui luuletajasse Riia õhkkond nähtavasti inspireerivalt ei mõjunud. Tartus viibides 1903. a. omas Enno „Linda“ otse õuelauliku seisukoha, aasta lõpul ja 1904. a. kevadel aga loovutas sel alal esikoha R. Kamsen'ile ja Hugo Raudsepale, kuigi ka tema luuletajasuig polnud päris roostes⁹⁵).

Enno oli nüüd „kuldrebane“ ja 1904. a. algul lõpueksamite õiendamise päevil hoidus akadeemilistes eluavaldustest kaasa löömast. Ta viimne registreeritud sõnavõtt korp. „Vironia“ vaidlustoimkonnas langes 21. veebruarile 1904⁹⁶). Poolaasta Riias mõjustas aga ka Enno nõrka majanduslikku seisundit ja 6. märtsil 1904 on konvendil arutada ta palve korporatsioonimaksude määra alandamise asjus⁹⁷). See fakt räägib tõelisest majanduslikust kitsikusest. Veebruaris või märtsis siirdus Enno taas Tartu leivamurede orjusse, istudes uuesti „Postimehe“ toimetuse ja hiljem „Linda“ tegevtoimetaja laua taha⁹⁸). Polütehnikumiga aga ei teinud Enno 1904. a. veebruaris veel lõpparvet, nagu väidetakse Enno enda lauset „sama aasta veebruarikuus jäi ka polütehnikum jäädavalt selja taha“⁹⁹) tõlgendades. Märtsis esitatud palve maksude alandamiseks, aprillis, oktoobris, novembris konvendi protokollides „puudujaks“ ja „Riiast äraolijaks“ märkimine räägib teist keelt¹⁰⁰). Korporatsiooni korra kohaselt peeti aktiivliikmete nimistus polütehnikumiga seotud üliõpilasi, mitte vilistlasi. Enno oli küll õiendanud eksamid, kuid tal puudus lõputöö. Alles 22. jaanuaril 1905 leidub märkus, et Enno puudub koosolekult diplomandina ja on Riias eemal¹⁰¹). Diplomandi puudumine koosolekult loeti vabandatavaks.

Enno lõplik jumalagajätt polütehnikumi ja üliõpilaseluga toimus 1905. aastal, või koguni 1906. a. algul, nagu Enno ise teatab oma lühikeses eluloo andmeid sisaldavas kirjutises, mis saadetud 1925. a. kavatsetud korp. „Vironia“ juubelialbumi tarvis.

Hilisemal aastail, püsites küll korp. „Vironia“ vilistlaskogu nimekirjas, ent ametikoha tõttu korporatsiooni asukohast ikka

⁹³) Sama VI B₃, prot. 15.

⁹⁴) „Linda“ 1905 nr. 11/12, lk. 202.

⁹⁵) „Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 7, lk. 290.

⁹⁶) „Vironia“ arhiiv VI₃₇, prot. 36.

⁹⁷) Sama II A₁₀, lk. 3989.

⁹⁸) „Postimees 1857—1907“, lk. 154—156.

⁹⁹) Samas.

¹⁰⁰) „Vironia“ arhiiv VI B₈, prot. 40, 41, 42, 43, 44.

¹⁰¹) Sama VI B₉, prot. 45.

eemal ja huvidelt hoopis iselaadses maailmas, ei piisanud Enno! edaspidi aega korporatsiooniga lähema vahenditu sideme hoidmiseks.

*

Eeltoodud ülevaade E. Enno õpinguaastaist sisaldab küllaltki lünki, mida oleks vaja valgustada täiendavate materjalidega, kuid see näitab ometi, et need jooned Enno elus, mis hiljem muutusid valdavaks, on siin juba eostatud.

Üliõpilasaastad polnud Ennole nagu paljudele teistele lõbusalt veedetud „kuldse nooruse“ aeg, mille seljatahajätmisel alles astutakse argipäeva ja nähakse elu tõsist palet. Enno oli sissepoole pöördunud isiksus; kinnise iseloomu, filosoofiliste, kirjan duslikkude kalduvuste, hädise tervise ja rahapuudusega võitlemisega on seletatav ta tagasihoidlikkus elu lõbusal poolel kaasa mängimises. Juba üliõpilasena oma sõnade ja mõtete kaudu ta otsis nii endale kui ka teistele suunda kõrgemale jõudmiseks — täiuse poole — ja oli seejuures kohati otse prohvetlikult ettenägev. Enese kaudu elu hallusest valgesse õhe.

Enno austas tahet, soovitas selle harimist kõigile, ületas ise nõnda teadlikuna raskusi. Ta arengutee pole hüppeline, vaid kannab pingutuse ja töö märke. Võib eksimatult väita, et Enno kirjan duslikuski loomingus pole mõõduandvad mingid ebamäärased otsingud spiritistide seltskonnas ega müstikute juures alati toonitatud jumaliku valgustava sädeme või „taevaingli“ ilmumine, vaid ta võidud on üliõpilaspõlvest peale pideva lugemise ja mõtlemise küps vili. Enno vaim polnud roostes, ta ei vajanud ärkamist, vaid iseenesest saabusid pidevas arengus ta loomingu küpsuspäevad.

Eesmärgikindel sirgjoonsus, otsekohesus, erakordne tahte usaldamine ja üha uutesse vaimseisse aladesse tungimine läbistavad Enno üliõpilaspõlve ning hilisemat elu ja sellise isiksuse võidud elus ja loomingus pole juhus, vaid arengu loomulik tagajärg.

Edgar V. Saks.

Eesti näitekirjandus 1934.

See osa möödunud aasta draamaloomingust, mis nõudleb puhtkirjan duslikku kriitikat, on juba „Eesti Kirjanduses“, „Loomingus“ jm. teoste kohta ilmunud arvustuste kaudu leidnud väärilist vaagimist ja hindamist meie kutseliste arvustajate ja kirjanikkude poolt. Lubatagu siis minul kui teatriinimesel jääda rohkem oma ala lähedusse ja vaadelda läinud aasta näitekirjandust mitte niivõrd kirjanduskriitilisest vaatekohast kui just teatri- ning lavategelase tõekspidamistest ja arusaamistest lähtudes.

On ju meie algupärane näitekirjandus peaaegu eranditult mõeldud eeskätt meie teatritele repertuaariks. Samuti teotseb ka

meie teater ses kindlas teadmises, et algupärast näitekirjandust repertuaarimaterjalina tuleb eriti hinnata. Ja kuigi jääb vaieldavaks, kuivõrd dramaatika ja teater, kumbki iseseisva kunstialana, teineteist just tingimata peaksid mõjustama (isiklikult pean seda küll väga soovitavaks), on tänapäeva Eesti näitekirjanduse ja teatri vastastikune mõju ometi sedavõrd silmapaistev, et tunneme end isegi kohustatud olevat neid kahte vaatlema just sõltumuses teineteisest.

Valitseb ju meie teatrites praegu üldiselt aukartlik lugupidamine just repertuaari vastu. See kenakene ütlus, et hea teatrietendus koosneb „viiest osast režiist, neljast osast näitleja kunstist ja ainult ühest osast draamast (teosest)“ ei ole Eesti teatri kohta veel kaugeltki maksev. Pigemini võiks ütelda, et meie keskmiselt kordaläinud teatrietendus koosneb viiest osast draamast, neljast osast näitlejakunstist ja ühest osast lavastaja tööst. Meil võidutseb pea üldine arvamine, et teatriküsimus on eel kõige repertuaariküsimus. Enamik publikust tuleb meil teatrisse nautima vähem näitekunsti kui mängitavat teost. Meie teatrijuhid panevad sageli iga vähema kui tõusu- või languspunkti repertuaari arvele. Teatriarvustuski meil pöörab tihti suurema osa tähelepanust mängitavale teosele.

Kui läinud sügisel juttu tehti „rahvusliku teatri“ probleemist, avaldasid meie teatrijuhid pea üldist arvamist: „Kui kõneleme rahvuslikust teatrist, siis on selle kujunemise tähtsamaid initsiaatoreid just meie draamakirjanik. Tema peab looma meie rahvusliku teatri psühho-ideoloogilise aluse“. Eks ole seegi paremaks tõenduseks, kuivõrd meie teater tahab ja loodab veel kaubelda näitekirjaniku ideega, kuivõrd meie teater vajab draamakirjanikku ja eesti draamakirjanikku eriti.

Aga sama tähtis kui meie teatrile on näitekirjanik, on meie draamakirjanikule ka teater. Märkisime juba, et meie senine draamalooming on pea eranditult mõeldud teatrile repertuaariks. Ja niikaua, kui meie draamakirjanik ka tulevikus tahab oma teost näha ettekantuna näitelaval, ei pääse ta teatrit arvestamast. Hea draamateos ei saa olla ainult sõnakunstiliselt väärtuslik, ta peab olema ka lavakunstiliselt ehtne. Ja lavakunstiliste nõuete tundmine on näitekirjanikule sama tähtis kui ta kirjanduslik talent. Ei olnud ometi vähese tähendusega, et Shakespeare tegeles teatriga ja Molière suri näitelaval.

Kirjandusliku loomingu draamavormis võib muidugi taotleda ka teist sihti — luua teoseid üksnes lugemiseks. Kuid nii nagu lavadraama ja lugemisdraama on kirjutatud kumbki eriotstarbeks, on erinevad ka eesmärkidele viivad teed ja just seda ei peaks näitekirjanik unustama, kui tal on põhjust kahelda oskuses ühendada oma näidendis nii loetavust kui ka mängitavust. Autor, kes oma teose draamavormi valab vaid lugemiseks, ei tarvitse end tõesti vähimalgi määral piirata näitelavaliste nõuetega.

Kirjanik aga, kes oma tööga tahab läbi lüüa ka teatri kaudu, ei saa teatrinõudeid hüljata. Ta peab oma teoses juba tegevuspaikade valikul arvestama näitelavalisi võimalusi. Tegelas tüüpideks ta peab eelistama täisverelisi ja selgejoonseid karaktereid. Teose ülesehitusel ta peab silmas pidama näitetehnilisi kompositsiooninõudeid. Sõnastuses ta peab arvestama, et lause võimaldaks ka laval kõnelemist. Ja mis kõige tähtsam: ta peab mõistma oma aega, tundma selle aja teatrit ja publikut.

*

Möödunud aasta draamaloomingut jälgides peame ütleva, et seal ei leidu lugemiseks määratud teoseid. Kõik autorid on eranditult produtseerinud näitelava jaoks, kuid kaugeltki mitte just väga arvestades teatri ja lava nõudeid.

Kõigepealt vajab märkimist, et meie näitekirjanikud on suures enamuses ikka olnud rohkesti üksikõiksed oma tegelastele tegevuspaikade valikul. Tüütuseni on kasustatud kas elutuba paari-kolme ukse ja aknaga või paigakest talu õuest elamu nurga ja aidaotsaga. Värskema ümbruse otsimisest oma tegelastele on huvitatud olnud ainult vähesed autorid. On väidetud küll täie õigusega, et näidendeid ei tasu kirjutada üksnes suurlavade jaoks ja näidendite väikelavadele pääsemise tähtsamaks eelduseks on hästi lihtne lavaseadeldis. Kuid lihtsaidki lavaseadeldisi leiaks peale kulunud toa ja õuenurga, kui autorid vaid rohkem huvi tunneksid asja vastu. Ja ega meie väikelavade tehnilised võimalused tõelikult olegi nii armetud, kui ehk üldiselt arvatakse.

Lavaseadeldis ei ole näidendis muidugi tähtsaim, kuid praeguse realistliku mängulaadi juures siiski küllalt oluline, et teda arvestada.

Tegelas tüüpide täisveresuse, selgejoonsuse ja karakteri reljeef-suse suhtes on meie lavakirjandus ikka kippunud soovida jätma ja jättis seda ka läinud aastal. Ainult üksikuilt näitekirjanikelt saime mõne meeldejäävama ja elava kuju. Suurem enamik autoreist armastas oma tegelasi teatriilma saata paljalt kondikavadena, kellele alles näitleja peab liha mõtlema luudele ja vere tooma soontesse, või kellest laval üldse ei saa elulooma.

Mis meie näitekirjanduses aga kõige nõrgem, see on teoste ülesehituslik külg. Ei leia meie möödunud aasta draamatoodangust ega vist ka kogu oma iseseisvusaegsest näitekirjandusest teost, millest võiksime ütelda, et see oleks kompositsioonilt eeskujulik ja laitmatu. Paistab, nagu oleks sisulise eluläheduse ettekäändel julgetud jääda juba liialduseni vormikaugeks. Moodne draamatehnika lubab ju tõesti näitekirjanikule suuri vabadusi, kuid dialoogina kirjutatud juhtkiri, päevauudis, joonealune, veste või jutustus ei ole siiski veel draamateos. Paremalt juhul see on vaid käsikiri — stsenaarium lavastajale, kes sealt siis võib kas kolmandiku teksti maha tõmmata, neljandiku juurde kirjutada, osa tegelasi välja jätta, mõne uue tüübi sisse tuua jne., nagu kül-

lalt on tehtud meie algupäraste näiteteostega. Süvenemine vormikäsitusse, vääriline hoolitsemine teose arhitektoonilise külje eest koos sisuga ja teadmine, et hea draamateos ei salli eneses midagi juhuslikku — see peaks meie näitekirjanikkude poolt jälle hindamist leidma. Kirjutagem näidendid nii, et neid ei saa kärpida ega neile juurde lisada.

Et meie näitekirjanikud sageli vahet ei tee, kas sõnastab oma mõtteid köögitudruk või minister, et loodud tegelastüübid ei kõnele omi sõnu, vaid arendavad oma repliikidega autori seisukohti ja vaateid, sellest on küllalt räägitud. Aga peaks kõnelema ka sellest, et iga lavakuju läbilöövuse eelduseks on teotsemine, tegelikult läbielamine, aga mitte ainult sellest jutustamine. Seepärast, näitekirjanikud: vähem sõnu, rohkem väljendust! Ehk, õigemini öeldes, võimalikult väheste sõnadega palju väljendada! Peab ju näitekirjanik ainult viie-, kuuekümmel leheküljel publikule sama palju ütleva kui romaanikirjanik viie-, kuuesajal lk-l. See aga tingib sõnastuses suurt ökonoomiat ja sunnib vältima iga liigset lauset. Siis peaks näitekirjanik veel meeles pidama: näitelaval tema teksti ei loeta, vaid kõneldakse. Sellepärast on vähe, et näidendi lause on eeskujulikult kirjanduslik ja korralikult loetav, ei, näidendi lause peab olema kõigepealt kõneldav. Mitte ainult kirjanduslikult kunstiküps, vaid ka lavaliselt eluline dialoog olgu draamakirjaniku ideaal.

Ja nüüd siis peamine: draamakirjanik peab tundma oma aega, selle aja teatrit ja publikut. Selt seisukohalt möödunud aasta draamakirjandust vaadelda on kõige vähem huvitav. 12. märtsi sündmustega kujunes läinud aasta murdeaastaks, mis kiiresti muutis meeoleolusid mitte ainult poliitilises elus, vaid ka vaimlises aladel. Ja sellest siis tuligi, et läinud aasta näitekirjandus, kuigi teda kaugeltki ei saa süüdistada erilises päevakajasuses, selles osas, mis oli arvestanud 12. märtsi eelseid meeoleolusid, kas ei pääsenud üldse teatrilavale või ei löönud seal nii läbi, nagu oleks võinud oodata publiku endist maitset arvestades. See osa näitekirjandust aga, mis kiiresti oli püüdnud haarata juba uute perspektiivide järele, osutus veel liiga jõuetuks, et end märgatavalt maksta panna.

Üldiselt peaksime küll märkima, et meie näitekirjanduse hiljutise õitselepuhkemise õieti põhjustaski asjaolu, et meie näitekirjanikud mõistsid oma aega ja publikut. Ja mäletagem oma äsjast päevakajalist komöödiat milliste tahes puudustega, me ei saa talt võtta seda voorust, et ta suutis meid haarata. Kui aga nüüd oleme jõudnud seisukorrani, et meie näitekirjanik, kõigi tunnismärkide järele otsustades, peab jumalaga jätma senised teed ja siirduma uute ning tõsisemasisuliste ülesannete täitmisele, siis tahaksime loota, et meie autoreil ka uusi suundi valides jätkub jälle vaistu mõista oma aega, selle aja teatrit ja publikut.

*

Tunamullust Eesti draamatoodangut arvustades lausub kirjandusearvustaja O. Urgart: „Kui keegi tahaks meie draamakirjandusele läheneda samasuguste valjult kriitiliste ja kunstiliselt kõrgeks kruvitud nõuetega nagu luulele, novellile või romaanile, siis ta oleks kindlasti masendatud selle kirjandusliigi kunstilisest madalusest.“ („Eesti Kirjandus“ 1934 nr. 4.) Veel rohkem masendatud oleks aga vist see, kes selliste nõuetega tahaks läheneda läinud aasta näitekirjandusele. Aga need, kes armastavad väita, et draamalooming vajab kõige kõrgemat kirjanduslikku kultuuri, on küllalt selgesti suutnud näidata, et pea kõigi rahvaste kirjanduskultuuri teedel on esimesena õitsenud luule, siis romaan, siis novell ja kõige viimasena draama. Ja kui peame sedastama, et meilgi on need kirjanduseliigid puhkenud just samas järjekorras, siis jääb meil ometi küllalt põhjust optimistlik olla. Kuigi meie tänapäeva draamalooming üldiselt ei küüni veel kõrgusteni, kuhu on jõudnud meie luule, romaan ja novell, ei ole siiski veel põhjust karta, et ta kord ei jõuaks sinna. Meie draamakirjanik pole kindlasti veel ütelnud oma viimset sõna.

Mis aga möödunud aasta näitekirjandusse meelitab suhtuma eriti sümpaatselt, on kindlasti asjaolu, et meie draamakirjanikud on hakanud otsima uusi ainealasid ja uusi väljendusvorme. Kui veel tunamullu meie draamatoodang koosnes 90-protsendiliselt päevakajalisest komöödiast, on läinud aasta näitekirjandus päevakajalisusele täiesti pööranud selja ja on näidanud innukat otsimist ka vormi alal. Seniviljeldud komöödia vormile on truuks jäänud vaid H. Raudsepp. Tema „Roosadid prille“ ei saa aga kaugeltki enam siduda endise ajakajalise komöödia puudustega, vaid peab märkima, et just meister ise päevakajalisusest ärapõorde on pidanud välja kõige puhtamalt. Teisist autoreist, kelle eelmised teosed kuulusid ajakaja-komöödia žanri, nimetavad nüüd J. Kärner ja A. Taar oma töid draamadeks, A. Mälk ja A. Tammann on määranud oma tööd tõsisemasisuliste näidendite liiki. A. Adson kirjutab rahvatüki laadis jne. See kõik märgib meie näitekirjanikkude indu ja tahet haarata uute võimaluste järele ja kogu ni lubab loota möödunud aasta kujunemist pöördelaastaks meie draamaloomingus.

Arvuliselt ulatub möödunud aasta draamatoodang kolmekümneni. Esitatud on draama, näidend, komöödia, rahvatükk, laulumaäng, lastenäidend, ehk ühe sõnaga, kõik mõeldavad näidendi liigid.

Draamadeks nimetatud lavateostest tuleb aastatoodangus pidada paremaks J. Kärneri „U s u t a g a n e j a t“. Autor käsitleb siin meie lähema mineviku parteivõitluste närvilise õhk-konna taustal isiku ja perekonna kurbmängu. Teos väärrib tähelepanu autori varemilmunud komöödiatega kõrval, kuid draamana (sõna kitsamas mõttes) evib rea õige olulisi sisulisi ja vormilisi puudusi. Kirjandusearvustus ei ole saanud teost pidada kordaläi-

nuks, teatrilaval ehk oleks ta käsi käinud pisut paremini, kuid sinna ta ei pääsenud.

A. T a a r i „K e s o n s ü d i?“ oli läinud aastal teiseks draama-nimeliseks lavateoseks. Siin leiab käsitlust ühe noore abielupaari õnne purunemine, pojasse kiindunud ema pärast. Autor on leidlik olnud haarama suurt ja huvitavat ülesannet, kuid pole jõudnud selle kunstiküpse lahenduseni. Kirjandusearvustuses pole teos leidnud hindamist ja teatrilavale ta pole veel pääsenud.

Kolmanda draamaks nimetatud teosena eksisteerib möödunud aasta näitekirjanduses A r n o R a a g i „M ä s s u v a i m“. See on tegelikult autori dramatiseering samanimelise romaani järgi ja evib ka kõiki neid puudusi, mis tavaliselt omased romaani instseneeringuile. Tükil on siiski tähelepanuväärne edu olnud ettekantuna „Vanemuise“ teatris ja maa-lavadel.

N ä i d e n d e i s t (millist draamaliiki oleme harjunud pidama dramaatika traagilise ja koomilise žanri — draama ja komöödia — vahepealseks) väärib kõigepealt tähelepanu A. M ä l g u „I s a d e t e e“. Siin on autor ilmselt olnud tiivustatud otsima positiivseid tegelasi ja püüdnud näha elu jaatavaid külgi. Teoses leidub mõningaid õnnestunud situatsioone ja tegelastüüpe, kuid tal on ka rida puudusi ja üldiselt peab tükki pidama autori varemilmunud komöödiaist vähem kordaläinuks. Teatrite repertuaari pole „Isade tee“ pääsenud, kuid väikelavadel on tal olnud edu.

Vähendlikele väikelavadele on mõelnud A. T a m m a n n oma vabadussõja-ainelise näidendi „S ö e d“. Teos on tihedamaid ja lavaküpsemaid sellelaadilises lavakirjanduses.

K o m ö ö d i a t esindab läinud aasta draamatoodangus, nagu juba märkisime, ainult H. Raudsepp. Tema „R o o s a d p r i l l i d“ on ühtlasi ka hinnatavam ja väärtuslikum lavateos kogu läinud aasta näitekirjanduses. Autor annab siin eesti näitekirjandusele eru-näitleja Siim Pungerja näol värske ja huvitavalt nähtud tüübi ja leiutab veel rea teisigi tegelasi, kes seni puudusid meie lavakirjanduses. Peategelase (mees-Solveigi) õnnetu armastuse motiiv leiab teoses hea rakenduse ja koomilise käsitluse, mille sekka pudeneb aga ka rida tõsisemaid noote.

„Roosade prillide“ puhul on arvustus väljendanud, nagu oleks H. Raudsepp siin kaotanud osa oma mõttetihedusest ja sõnasärast, millega laetud oli eriti ta eelmine komöödia „Salongis ja kongis“. Aga kas autor ei ole seda osalt ehk teinud meelega? Oli tal ju kogemusi, et sellist mõttetihedat lauset, nagu esineb „Salongis ja kongis“, tema koguväärtuses võib nautida veel vaid lugedes, lava kaudu aga (vähemalt tänapäeva näitleja käes) läheb paratamatult osa sellest kaduma. Ja miks ei võinud siis autoril tekkida mõte tõmbuda korraks jälle pisut tagasi ja oma sammu õigustada kas või Siim Pungerja suu läbi, kui see deklameerib: „Inimene on serande persoon, et tema armastab vahel-

dust. Näiteks, loed Schillerit ja jääd kuulama, et kuidas ta sinder neid sõnu valitud viisil keerutab. Aga siis tuleb su peale see teine periooda, kus seesama „Orleani neitsi“ paneb su iiveldama! Siis lähed kõrtsi või turgu ning püüded sattuda seratsele mehele, kes veel kõneleb seda puhast ja solkimata eestirahva keelt. Ja siis naudid seda värskust ning priskust ja tunned, kui jumalik on serande pügamata jutt, kus sõnal on sarv ees ja saba taga.“

„Roosad prillid“ omab kompositsioonilisi puudusi, kuigi ehk vähemal määral kui ükski teine teos möödunud aasta toodangus, kuid see ei ole teost takistanud teatrilaval mõjule pääsemast.

Peale „Roosade prillide“ ilmus H. Raudsepal ümbertöötatud kujul tema esimene näidend „Demobiliseeritud perekonnaisa“. See ajakajaline komöödia, mis kord meie teatrilaval oli otse sündmuseks, leidis ka nüüd jälle kohe teed teatrisse, kuid tänapäeva publikut ta ei suutnud enam endiselt vaimustada. Veel ilmus läinud aastal H. Raudsepa sulest ühevaatuseline „Isand Maikello sisustab oma raamatukappi“, mis oli kirjutatud eriliselt kultuurnädala puhuks.

Rahvatükkide hulgast vajab esimesena märkimist A. Adsoni „Elav kapital“ Riho Pätsi muusikaga. Siin käsitleb autor, hästi aktuaalse ainena, tööta tööliste ja tööpuuduse lahendamise probleeme. Teost on hinnatud kui esimest kirjanduslikult võetavat rahvatükki meie iseseisvusaegses lavakirjanduses. Siin on rida värskelt leitud ja hästi iseloomustatud töötute tüüpe, samuti õnnestunud stseene. Teose optimistlik põhitoon ja mõnus huumor ei lase masendavana mõjuda aine sisulist traagikat. Teos ei ole vaba kompositsioonilistest ebaõnnestumistest. Teatrilaval aga nii Tallinnas kui mõnel pool provintsis on tükil olnud parim menu.

Märkimist rahvatükkide liigist vajab veel J. Jaigi „Esi vanemate kuld“. Selle teose aine ei ole just uudne, kuid autori isikupärase värvinguga käsitletuna küllalt omapärane ja hästi mõjuv. Seegi teos pole vaba puudusist, kuid teatrireper tuaaris võiks tal ehk olla edu, kui vaid leidub lavastaja, kel õnnestub haarata õigest nurgast.

On veel mainida rida draamavormis kirjutatud teoseid läinud aastast: V. Vent'i humoristlik moraaliprotsess „Rõõvitud suudlus“, A. Aru näidend „Ingeri kuninga“, A. Särev'i dramatiseering E. Vilde romaanist „Mäeküla piimamees“, P. Voolaine näidend „Võnnu all“, B. Kangermann'i laulumäng „Naabri Mari“ V. Leemetsa muusikaga, A. Rahula rahvatükk „Raudvere uus peremees“, K. Laagus'e „Eesti ajaloo karneval“, V. Sarpik'u vabaõhuvallatus „Jürimatsi jaanik“, E. Ellori külanaljad „Diogenes koerakongis“ ja „Agutuleb“. Need on kõik kas vähenõudlikud katsetused, kirjutatud mõneks eriotstarbeks või mõeldud vähenõudlikkude maalavade jaoks.

Aastatoodangu üldist ilmet nad ei muuda ja pikemalt nende juures peatuda pole põhjust.

Lastenäidendite alal läinud aastal on katsetanud H. Tõnnov, A. Kõogardal, A. Rahula, T. Braks ja teisigi, kuid rahuldavaist lastenäendendeist on meil siiski veel suur pöud.

*

Kolmkümmend näidendit aastas — see on meie oludes suur arv. Aga ärgem unustagem — peale trükist ilmunute valmis meil läinud aastal veel rida käsikirja alusel paljundatud lavateo- seid teatrite ja näidendite laenukogude jaoks. Ja kui suur hulk oli veel neid käsikirju, mis teatrite ja kirjastuste büroodest tagasi ulatati autoritele! Oma ametiala tõttu on nende ridade kirjutaja läinud aastal lugenud läbi üle 200 algupärase lavateose käsikirja ja julgeb kaudsete andmete järgi oletada, et möödunud aastal kirjutati meil umbes 225—250 näidendit, millega taheti pääseda avalikkuse ette. See on kohutav arv ja sunnib paratamatult küsima: miks siis selline elav loomingutahe meie draamakirjanduse põllul on andnud nii vähe ja nii nigelaid tagajärgi? Vastus saab olla ainult üks: draama on siiski kirjanduslikest vormest nõudlikumaid ja väärtusi sel alal luua on väga raske, eriti raske aga neil, kelle kirjanduslikud kogemused on veel väikesed. Seepärast häid draamateoseid me vaevalt tohime loota noorilt algajailt (kui mitte just ei avastu mõni eriline talent), vaid neid peame ootama just kogunud autoreilt.

Osa meie kirjanikke ongi juba märku andnud, et neil on kavatsus ka näitekirjanduse alal nüüdsest peale minna uutele teedele ning avastada uusi ainealasisid. Kui see sünnib süvenemise suunas, nii teoste sisu kui ka vormi alal, siis ta kindlasti rikastab meie draamaloomingut ka rohkem väärtusliku ja püsivaga.

Meie teatri hea käekäik, eriti aga rahvusteatri väljakujunemine, jääb suurel määral sõltuvaks meie väärkast draamaloomingust.

Andres Särev.

Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal trükitud tööd.

3

Peale põlemist 1773. a. ei ole trükikoja uuesti ülesehitamisest kümmekond aastat midagi kuulda. Alles 1782. aastal kuuleme, et tööd tehakse põlenud trükikoja kordaseadmiseks⁸⁸⁾. Võib arvata, et trükikoja uuesti kordaseadmiseks uut hoogu andis George Leonhard Weiss⁸⁹⁾, kes 1782. a-st peale Põltsamaa trükikojas ladujaks oli. G. L. Weiss ise teatab Tartu justiitsbürgermeister Gade-

⁸⁸⁾ Hupel, A. W., „Topogr. Nachr.“, lk. 302—303.

⁸⁹⁾ „Verzeichnis...“ 1782, lk. 24.

busch'ile ⁹⁰⁾, et ta major v. Lauw'lt olla suurejooneliselt toetust saanud. 1782. a. oli trükikoda korda seatud ja trükkimine võis jälle alata ⁹¹⁾. Peale laduja Weissi töötas siin veel trükkijana Johann Wilhelm Gottfried Bergmann ⁹²⁾. Nõudmine mitmete raamatute järele näis olevat suur, sest 1782. a. on juba mitu raamatut trükitud, nende seas Wilde „Liefländische Abhandlungen von der Arzneywissenschaft“ teise väljaandena. Kuid suuremat tegevust trükikoda ei avaldanud, kuigi Weiss trükikoja just selleks korda seadis, et lootis leida hästitasuvat teenistust. Dr. Wilde tegevusest neil aastail midagi kuulda ei ole. 1783. a. trükiti siin veel tema töö „Die Kriegswissenschaft für junge Leute, welche in den Soldatenstand treten wollen. Erster Theil.“ Siin dr. Wilde ka suri 17. detsembril 1785. a. ⁹³⁾.

Ilukirjanduse alal saksa keeles on Põltsamaa trükikojas trükitud 1782. a. paar tööd, nagu olemasolevail andmeil on võimalik olnud kindlaks teha. Need on anonüümsed: „Freundschaftliche Erinnerungen an einen jungen Menschen, der jetzt in die grosze Welt kömmt“ ja „Träume des Aristobulus, nebst einer Lebensbeschreibung des Philosophen Formosus ⁹⁴⁾“.

1783. a. 15. jaanuaril andis Katariina II senatile ukaasi, mille põhjal igaüks võis oma heaksarvamise järgi linnades trükikodasid asutada ilma erilist luba nõutamata. Küllalt oli teatamisest politseile, sest selle käes seisis tsensuurivalve ⁹⁵⁾. See „käsk“ saadeti Riia kindralkuberneri poolt 28. veebruaril 1783. a. igale poole Liivimaale teadmiseks ⁹⁶⁾.

See soodustus oli küllalt tähtis, sest et see erakorralise privileegi põhjal asutatud eratrukikojad üheõiguselisteks tegi kõigi teiste tööstuslike ettevõtetega. Seda võimalust kasustas Weiss ja tahtis oma trükikoja tegevusvaeselt Põltsamaalt Tartu viia. Tartus lootis ta raamatutrükijana suuremat tegevusvälja leida, sest seda võis võimaldada Tartu kui õitsema lööv kaubanduslinn ⁹⁷⁾.

Sellepärast saatiski ta Tartu linna justiitsbürgermeister Gadebusch'ile 18. III 1783. a. kirja ⁹⁸⁾, milles ta palus luba trükikojaga Tartu tulla ja seda seal avada. Tartu raad oma nõusolekut ei keelanud, kuid pidi ära ütleva Weissile soovitud toetuse lubamisest

⁹⁰⁾ Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XX—I, lk. 97.

⁹¹⁾ „Provinzialblatt“ 1829, nr. 33, lk. 130.

⁹²⁾ „Verzeichnis, . . .“ 1782, lk. 25.

⁹³⁾ Põltsamaa kirikuraamat VII (1777—1785), lk. 753. Riigi Keskariiv.

⁹⁴⁾ Hehn, J. M., „Verzeichnisz der Bücher und Münzen des Justizbürgermeisters der kaiserlichen Stadt Dorpat, Herrn Friedrich Konrad Gadebusch“. Dorpat, 1789, lk. 154.

⁹⁵⁾ Полное Собрание Законовъ, XXI, nr. 15634.

⁹⁶⁾ Tartu raele jõudis „ukaas“ 14. III 1783. Raeprotokollid 1783. a.: C. 121, lk. 154. Tartu Linnaarhiiv.

⁹⁷⁾ Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XX—I, lk. 98.

⁹⁸⁾ Teade selle üle ja rae otsus vt. R. prot. C. 121, lk. 178—9.

raha puudusel. Tartu linnakassa oli sel korral väga üle koormatud väljaminekutega uue raekoja ehitamiseks. Linn pidi laskma nagu seni oma tarvilikke ametlikke trükke valmistada naaberlinnades ⁹⁹⁾.

Nii nurjusid Weissi kavatsused. Siiski lahkub ta samal aastal Põltsamaalt ¹⁰⁰⁾ teadmata kuhu. 1783. a. ei ole peale eelmainitud Wilde töö sõjaasjandusest ja Tartu vaestemaja määrustiku ¹⁰¹⁾ kui ametliku Tartu linna magistraadi publikatsiooni ühtki trükitoodet teada. Ka 1784. ja 1785. aastast ei ole teada ühtki raamatut. Trükikoja tegevuse täielikku lõpetamist neist andmeist järeldada ei või. Kuid arvestades, et ka vanemad selle aja bibliograafiad neist aastaist ühtki tööd ei maini ja ka laduja Weiss 1783. a. Põltsamaalt lahkus, võime kindlasti väita, et neil paaril kolmel aastal trükiasjandus Põltsamaal oli soiku jäänud. Pealegi suri ka trükkija Bergmann 1785. a. ¹⁰²⁾.

Uus ajajärk algab Põltsamaa trükikoja tegevuses 1786. a., kui trükikojas tegevust algavad Michael Gerhard Grenzius ja Kupzau. 15. II 1786. a. suri major von Lauw ¹⁰³⁾. Nähtavasti oli suurel töösturil ja maaomanikul palju võlgnikke, sest tema varandus pandi aresti alla ja anti Viljandi kreiskohtu valitsuse hooldamisele. Grenzius võttis trükikoja enesele üürile ja maksis igal aastal Viljandi kreiskohtu valitsusele maksu ¹⁰⁴⁾. Grenzius algab energiliselt tegevust trükkimise alal. Põltsamaa trükikoda omandab nüüd Liivimaal erilise tähtsuse. Grenzius töötab koos Kupzau'ga ¹⁰⁵⁾, kellega arvatavasti koos kulusid kandsid ehk, õigemini öeldud, ettevõtte kaasosanikeks olid, sest neil aastail trükitud teostest kannavad mitmed märkust, et on trükitud Grenziuse

⁹⁹⁾ Nii näit. ilmus 1770. a. Tallinnas Köhler'i pärijate trükikojas „Eines Edlen und Wohlweisen Raths der Kayserlichen Stadt Dorpat zum allgemeinen Nutzen eingerichtete Feuer- und Brand-Ordnung“, mis olemas Tartu Linnaarhiivis ja Ülikooli raamatukogus.

¹⁰⁰⁾ „Revisions-Liste pro 1795“, lk. 13.

¹⁰¹⁾ 1783. a. trükiti Põltsamaal „Einrichtung und Gesetze, einer in der Kayserlichen Stadt Dorpat errichteten Wittwen und Waysen Verpflegungs-Anstalt“. Leidub Riigi Keskarhiivis: „Tartu Linna Politseivalitsuse arhiiv. 1888. a.— Къ наряду 74: „Дѣло Дерптской Управы Благочиния объ Обществахъ. . . — toimikute vahel.

¹⁰²⁾ „Revisions-Liste pro 1795“, lk. 13.

¹⁰³⁾ Amelung, F., op. cit., lk. 31. „Revisions-Liste pro 1795“, lk. 1-a.

¹⁰⁴⁾ Vt. Grenziuse kirjalik seletus Tartu linna gorodniitsi'le, major v. Nettelhorst'ile, trükikoja tekkimisest ja selle õiguslikest alustest: 8. IV 1797. a.: „Acta die Dörptsche Buchdruckerei des Buchdruckers M. G. Grenzius betreffend, angehoben den 21. August 1797“. Toimikud raamatukõitjate ja trükkijate kohta. A, I. 13-n. Tartu Linnaarhiiv. Äratrükina A. Feueriseni eelpooltsiteeritud kirjutises (Verh. d. GEG XX—I, lk. 138 jj. Beilage II).

¹⁰⁵⁾ Grenziuse ja Kupzau kohta eluloolisi andmeid kirjanduses leida ei ole. Kupzau kohta ei ole teada rohkem kui teoste tiitellehe märkus trükkijate kohta, isegi eesnimi on teadmata. Grenziusest on rohkem teateid ainult Tartu-tegevuse ajast.

ja Kupzau kuluga. Trükikoja viljakama tegevuse elustamiseks on nähtavasti tähtsat osa etendanud ka Tartus 1785. a. lõpul avatud Gaugeri ja Linde raamatukauplus¹⁰⁶). Seega algavad ka müügi alal. Seni mingeid suhteid Tartus varemil aastail teotsenud Mitscherlich'i raamatukaupluse ja Põltsamaa trükikoja vahel ei näi olnud olevat. Feuereisen arvab, et 1782. a. ilmunud Tobias Plasnig'i (Plaschnig) „Se kristlikko Ussu-Oppusse, ABD...“ olla trükitud Põltsamaal¹⁰⁷), sest esilehel trükikohta märgitud ei ole, vaid ainult müügikoht Tartus¹⁰⁸). Selle järgi võis trükkimine toimuda lähedal. See võib võimalik olla, kuid samasuguse õigussega võime väita, et seda teost Tallinnas on trükitud, sest sama „Mitscherliiki“ poolt on kirjastatud 1779. a. Plaschnig'i saksakeelne katekismus ja Tomas Wilkoks'i vaimuliku sisuga raamat¹⁰⁹). Trükikohta küll ei mainita, kuid tõenäoliselt on trükitud Tallinnas, sest Põltsamaal sel ajal trükikoda ei olnud ja Tallinnas nende aastakümnete ümber oli trükitud mitu katekismust, näit. 1768., 1774. ja 1793. aastal¹¹⁰). Ka Riias on Halleri kataloogi¹¹¹) andmeil mõned katekismused trükitud neil aastail: 1764 ja 1787. Teatavasti oli Riias Fröhlich'i trükikojal ainuprivileeg vaimuliku kirjanduse trükkimiseks ja müümiseks. Tallinna trükikojad said selle privileegi 1773. a. ja sajandi lõpul ka Tartu raamatute kirjastajad¹¹²). Nii võidi ka 1782. a. ilmunud Plaschnigi teost trükkida kas Põltsamaal või Tallinnas.

Gaugeri ja Linde raamatuäri tõi elavust nii Tartu vaimuella kui ka Põltsamaa trükikoja soikunud tegevusse. Et firma soovis väga mitmeid raamatuid kirjastada, siis oli kõige kohasemaks trükikohaks muidugi Põltsamaa trükikoda, asus ta ju lähedal. See omalt poolt aitas kaasa trükikoja viljakamale tegevusele. Arenesid tihedad sidemed trükikoja ja Tartu raamatukaupluse vahel. Raamatud, mis Põltsamaal trükiti ka ilma Tartu firma algatuseta, leidsid Tartus arvatavasti soodsa müügikoha. 1786. ja 1787. a. Põltsamaal trükitud saksakeelseist raamatuist on arvatavasti suurem osa trükitud Gaugeri ja Linde kirjastusel. Seesugustest olgu mainitud

¹⁰⁶) „Acta d. Buchhändlers J. L. F. Gauger u. seines Compagnons d. Buchhändlers C. G. Linde contra d. Kaufmann D. H. Bahr 1785—6“. Tartu rae kohtutoimikud. Tartu Linnaarhiiv.

¹⁰⁷) Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XXI—I, lk. 97.

¹⁰⁸) „Löwwis Tarto-Liinan Mitscherliiki Isanda man ramato müja“.

¹⁰⁹) „Kalli Me-Pissara Kristusse Hawu Paest. Ehk Üts lühikenne Mannitsusse Sõnna Kiki Pühhide nink Pattatside wasta“. Tartu Ülikooli Rmtkogu juurde deponeeritud Õpet. Eesti Seltsi eestikeelsete raamatute kogus.

¹¹⁰) Samas kogus leida.

¹¹¹) „Pontius von Haller'i käsikirjaline sedelkataloog“. Tartu Ülik. Rmtkogus.

¹¹²) Buchholtz, A., op. cit., lk. 213—14. Puksov, Fr., „Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega“. Tallinn, 1933, lk. 40 ja 67.

kõigepealt A. G. v. B[öttige]r'i „Der lief- und ehstländische Bauer ist nicht der so gedrückte Sklave für den man ihn hält“, millel esineb vastav märkus¹¹³). Trükitud Põltsamaal 1786. a. Töö ilmus vaidluse korras H. J. von Jannau samal aastal ilmunud „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland“ vastu. Samuti kannab samal aastal Põltsamaal trükitud C. G. Arndt'i poolt vene keelest tõlgitud „Stadt-Ordnung“¹¹⁴) märkust, et raamat on kirjastatud „Tartu raamatukaupluse“ poolt¹¹⁵), milleks võib arvata muidugi ainult „Gauger & Linde“ firmat. Ka tuleb pidada Gaugerit, või Lindet, või mõlemaid kahe teise H. J. v. Jannau töö kirjastajaks, mis Põltsamaal on trükitud. Need tööd on: „Provinzialblätter an das lief- und ehstländische Publikum“, 1786. a.¹¹⁶) ja „Die Sophisterey in Ehstland“, 1787. a.¹¹⁷). Neis teis nimetab v. Jannau kirjastajana oma sõpra, õpetatud raamatukauplejat Tartus, kes võis olla kas Gauger või Linde, sest teisi raamatukauplusi ega kirjastajaid ei kuuldu sel ajal Tartus olnud olevat.

Neil aastail, kui Põltsamaa trükikoja eesotsas seisid Grenzius ja Kupzau, on trükikoja tegevus palju elavam ja intensiivsem kui kunagi varem. Aastail 1786—1788 on teada olevail andmeil Põltsamaal trükitud 12 tööd, neist 4 eestikeelset. Mitmed trükid kannavad märkust, et on trükitud „Grenzius ja Kupzau kirjade ja kulloga“. Võib arvata, et neil aastail, kui trükikoda Grenziuse ja Kupzau käes oli, ta end ka ära tasus. Eestikeelsetest trükkidest olid 3 katekismused¹¹⁸), neljas sisaldas Kristuse kannatuse jutte ja laule¹¹⁹). Võib arvata, et 1786., 1787. ja 1788. aastal siin trükitud

¹¹³) „Dorpat, in der Gauger und Lindenschen Buchhandlung“. Tartu Ülik. Raamatukogus ja Öp. E. Seltsi rmtkogus.

¹¹⁴) Keisrinna Katariina II poolt 1785. a. väljaantud uus linnakorraldus, mis ka Liivimaal maksma pandi. See töö on Peterburis 1785. a. trükitud sama Arndt'i tõlke järeltrükk. Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XXI—I, lk. 100 ja märkus 5.

¹¹⁵) „In Verlag der Dorpatschen Buchhandlung“.

¹¹⁶) Põltsamaal trükkimist mainib Winkelmann, E., „Bibliotheca Livoniae Historica“. Berlin, 1878, lk. 7, nr. 136. Tartu Ülik. Rmtkogus.

¹¹⁷) Tartu Ülik. Rmtkogus. Teosel trükikoht märkimata. J. M. Hehn'i järgi (op. cit., lk. 165, nr. 1610) trükiti „Die Sophisterey...“ Põltsamaal, mis väga usutav, sest Hehni „Verzeichniß...“ trükiti Grenziuse, end. Põltsamaa trükkiija poolt Tartus 1789. a.

¹¹⁸) Need olid: I. „Önsa Lutterusse Katekismusse Öppetus, Mis sees on 1) Wiis Peatükki. 2) Hommiko Öhtom-ing Söma-aia Palwed. 3) Öppetus Melewallast pattud andeks anda. 4) Patto Tunnistusse Sannad. 5) Koddoo-Öppetus. 6) Küssimiste ning Kostmiste Sannad. Põltsamal, 1786“, 32 lk. II. Eelmise järeltrükk 1788. a. III. „Önsa Öppetaja Lutterusse Katekismusse Ramat lühhidelt Küssimeste ning Kostmiste läbbi ärraselletud ja Pühha Kirja tunnustustega kinnitud Paisto Koggodusse heaks. Põltsamal 1788“, 64 lk. Kõik need katekismused on trükitud „Grenzius ja Kupzau kirjade ja kulloga“. Tartu Ülik. Rmtkogu juurde deponeeritud Öp. E. Seltsi eestikeelsete raamatute kogus.

¹¹⁹) Sczibalski, J. B., „Nelli Kristusse Kannatusse Juttussid nink Mönne Kannatusse-Laulu, Tarto marahwa tullus, trükkida antu. Põltsamaal Grenziusse kirjuga 1788“, 79 lk. Olemas ERM Arhiivrmtkogus.

vaimulikud raamatud rahva seas suurt tarvitamist leidsid, mis ka trükikoja ülevalpidamiseks tarviliikud summad pidi sisse tooma. Eestikeelseil katekismusel oli Liivimaal nähtavasti kõige parem minek, sest olevail andmeil ainuüksi 1788. a. on Põltsamaal trükitud koguni 2 katekismust, üks neist eriti just „Paisto Koggodusse heaks“ ja teine teise väljaandena Põltsamaal 1786. a. trükitud katekismusest ¹¹⁹-a). Nii võis sissetulek katekismuste müügist olla väga hea. Eestikeelsete raamatute suurest tarvitusest annab huvitava näite Suure-Jaani õpetaja J. G. Schnell'i poolt väljaantud „Lühhike Piibli-Ramaf. . .“ tallinna murdes, mis ilmus 1791. a. 5000 eksemplaril ja müüdi läbi kahe kuu jooksul. Samal aastal alati uue väljaande trükkimist suurendatud arvul ¹²⁰). Ka üks saksakeelne katekismus on 1787. a. Põltsamaal trükitud ¹²¹).

1786. ja 1787. aastal kistakse trükikoda enam kirjanduselu huvide teenistusse. 1787. a. hakkas Tartu ühendatud linna- ja kroonukooli konrektor magister Johann Gottfried Findeisen välja andma kuukirja „Lesebuch für Ebst- und Livland“ ¹²²), mida ilmus 6 numbrit — jaanuarist juulini. Kuuenda numbrit järele ei saanud Findeisen ajakirja väljaandmist enam jätkata raha puudusel ¹²³). Ajakiri sisaldab mitmekesiseid kirjutusi ja luuletusi mitmete autorite poolt. Siin avaldas oma luuletusi Tartu alammaarahva-kohtu sekretär Christian Heinrich Nielsen, ja Jaani kiriku ülemõpetaja Friedrich David Lenz ilmutas siin omi rahvaanekdoote Liivimaalt. Et trükikoda oli Tartust 70 versta eemal, siis tekitas ajakirja korralik väljaandmine sageli raskusi ja ilmumine jäi mitu nädalat hiljaks. Et teise numbrit ilmumine oli hilistunud koguni 6 nädalat, siis vabandab Findeisen seda hilistumist naljatoonil, et käsikirjaga Põltsamaale saadetud talupoeg, keda loodus olla Lavateri reeglite järgi hea omadusega varustanud, olla väga virgasti teeäärseid kõrtse külastanud, nii et ta olla kaotanud leivakoti ja seal peituvat käsikirja ¹²⁴). Kõik ajakirja numbrid trükiti Põltsamaal. Pärast Riias ilmunud K. Snell'i „Patriotische Unterhaltungen“ I annet trükiti II anne Põltsamaal 1786. a. ¹²⁵).

¹¹⁹-a) Olgu see korrigeerivaks märkuseks Fr. Puksovi väitele, nagu oleksid mõlemad olnud 1786. a. ilmunud katekismuse 2 trükki („Eesti raamatu arengulugu. . .“, lk. 71).

¹²⁰) Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XXI—I, lk. 119 ja märkus 3.

¹²¹) „Entwurf eines kurzen und faßlichen katechetischen Unterrichts in der Lehre Jesu“. Schloß Oberpahlen, . . . 1787. 32 lk. Õp. E. Seltsi raamatukogus. Teose ilmumise üle kuskil kirjanduses teateid ei ole.

¹²²) Tartu Ülik. Rmtkogus olemas II ja III number, ERM Arhiiv-rmtkogus I ja III—VI ja Õp. E. Seltsi rmtkogus I—IV ja VI.

¹²³) Findeisen, F. G., „Lesebuch für Ebst- und Livland“ VI, lk. 567.

¹²⁴) Findeisen, F. G., op. cit. II, esikaane siseküljel.

¹²⁵) Recke-Napiersky IV, lk. 223. Winkelmann, E., op. cit., lk. 7, nr. 135. Tartu Ülik. Rmtkogus leidub vaid I anne, trükitud Riias 1785. a. end. Põltsamaa trükkija G. F. Keil'i trükikojas.

Huvitava peatüki Põltsamaa trükikoja ajaloost moodustab ajakirjade rida, mis ilmusid vaidluse ehk polemiseerimise mõttes. Need moodustavad omaette huvitava literatuuri. Nimelt ilmus tuntud saksa kirjaniku August von Kotzebue poolt 1786. a. kuukiri „Für Geist und Herz, eine Monatschrift für die nordischen Gegenden“. Esimese köite esimene vihik („erstes Stück“) on trükitud Bacmeister'i andmeil ¹²⁶⁾ Põltsamaal, teised vihud (II ja III) aga olla trükitud Tallinnas Lindforsi juures. Ajakiri oli asutatud polemiseerimiseks H. J. v. Jannau vastu ¹²⁷⁾, seega ajakirjale ühtlasi head minekut garanteerides, millises suhtes v. Kotzebue kogu Liivi- ja Eestimaal kuulsaks sai. Poleemika alguseks oli M. H. Arvelius'e „Die Liefländische Iris'e“ I osa, mis ilmus Tallinnas 1784. a. ¹²⁸⁾. v. Jannau oma „Provinzialblätter'is“ laidab „Die Liefländische Iris'e“ autorit tema nime ja raamatut nimetamata ¹²⁹⁾. v. Kotzebue hakkas kaitsma oma sõpra Arvelius't oma ajakirjas „Für Geist und Herz. . .“ II vihus v. Jannau pealetungide eest. Ühtlasi laitis ta ka v. Jannau teost ja selle anonüüm-autorit ¹³⁰⁾. Oma „Provinzialblätter'i“ kaitseks kirjutas v. Jannau „Die Sophistery in Ehstland. Ein Fragment an Herrn A. v. Kotzebue vom Verfasser der Provinzialblätter an das lief- und ehstländische Publikum“. Ühtlasi oli see sihitud v. Kotzebue vastu. Raamat ilmus Põltsamaal 1787. a. „Die Sophistery. . .“ ilmumine tekitas tol ajal kogu Liivi- ja Eestimaal nii suurt sensatsiooni, et mõlemate kirjameeste tüliasi koguni Tartu politseikohtusse ulatus. Nimelt tundis A. v. Kotzebue end raamatu läbi väga haavatud olevat nii oma isiku kui ametiaiu suhtes. Oli ju v. Kotzebue tol ajal Tallinna kubermangumagistraadi presidendiks. Sellepärast andiski ta asja Tartu politseikohtu lahendada, tõstes kaebuse Gaugeri ja Linde vastu, kes raamatu kirjastajaiks olid, paludes kohust kirjastajailt järele pärida, kes raamatu tsenseerinud ¹³¹⁾. Kuigi v. Kotzebue oma voliniku kaudu oli teada saanud Tartu firmalt, et autoriks on v. Jannau ja kirjastajaks firma ja et raamat tsensori loal ilmus, kaebas ta firma siiski kohtusse. Samal ajal püüdis ta Gauger ja Lindelt oma voliniku kaudu välja meelitada kirjalikku tõekstunnistamist, et nad, „Die Sophistery...“ läbi lugenud ja leides, et see mingi paskvill on, seda ka endale on müüa tellinud (arusaadavalt hea äri mõttes). Nüüd leides, et nad sellega ühtlasi v. Kotzebue'd on haavanud, vabandavad nad endid

¹²⁶⁾ Op. cit. XI, lk. 324—325.

¹²⁷⁾ Vrd. Feuereisen, A., op. cit., Verh. d. GEG XXI—I, lk. 102.

¹²⁸⁾ Bacmeister, op. cit., XI, lk. 338.

¹²⁹⁾ „Provinzialblätter an das lief- und ehstländische Publikum“ I, lk. 95 jj. artikkel: „Auflage, die man sich selbstn macht und noch dazu fröhlich lächelt“.

¹³⁰⁾ „Provinzialblätter...“ ilmus anonüümsena.

¹³¹⁾ A. v. Kotzebue kiri Tartu politseikohtule: „Acta in Sachen des Revallschen Herrn Gouvernements Magistrats Praesidenten von Kotzebue wider die hiesigen Buchhändler Gauger u. Linde“. 19. X 1787. „Tartu rae kohtutoimikud“. Tartu Linnaarhiiv.

v. Kotzebue ees ja paluvad andeks. Gauger ja Linde keeldusid ettepanud vabandustekstile alla kirjutamast. v. Kotzebue kaebas asja siiski kohtusse. Gauger ja Linde, kohtule eelpoolkirjeidatud lugu selgitades, lisasid juurde, et kuna v. Kotzebue tööd paskvilliks peab, on kaebuse tõstmine auhaavamise mõttes („libellum famosum“) ainult autori vastu mõeldav, mitte aga kirjastaja vastu, sest töö on tsenseeritud¹³²⁾). Oma seletuse lõppu lisasid Gauger ja Linde juurde, et nad arvavad oma kohuseks teatada Riia keiserlikule tsensuurile, et v. Kotzebue ühe töö, mille tsensor on läbi lasknud, paskvilliks tembeldab.

Selgituskirjas valgustasid Gauger ja Linde ka asja teist poolt väga hästi. Nad kinnitasid kohtule, et „Die Sophisterey...“ „õiged“ levitajad mitte nemad ei ole, vaid v. Kotzebue ise! Nimelt olla v. Kotzebue Gauger ja Linde komisjonäriilt Tallinnas, Glehni raamatukaupluselt, kõik müügil olevad „Die Sophisterey...“ köited ära ostnud ja neid rahvale hinnata välja jagada käskinud. Kaasa anti raamatu saajaile „lendleht“ — „Fliegendes Blatt als Beylage zu der Schrift: Die Sophisterey in Ehstland“¹³³⁾). Selles lendlehes kirjutas v. Kotzebue, et keegi anonüümne autor on tema vastu paskvilli kirjutanud ja teda kõige häbematumal viisil sõimanud, ja loendas ka sõimusõnu. Et rahval endal veenduda lasta, et see raamat on tõesti häbemata laim, laskvat ta seda raamatut Glehni juures hinnata soovijaile kinkida. Peale selle avaldas Glehni raamatukauplus kuulutuse¹³⁴⁾, et neil on müügil „Die Sophisterey...“, mis väga mõnus lugeda. Selles tungitavat kõige valimatumal viisil „Für Geist und Herz“ autorile kallale. Kasuahnuse mulje ärahoidmiseks jagatakse seda tööd soovijaile gratis. Palutakse pea tellida, sest eksemplare on vähe. „Die Sophisterey...“ hinnata jagamist ei tea Gauger ja Linde kinnitada, kuid „Fliegendes Blatt“i“ olla siiski suurel arvul müüdud kahe kopika eest tükk. Et v. Kotzebue seisis ärilises ühenduses Glehni raamatukauplusega, tegi ta seega suurejoonelist reklaami nii oma ajakirjale „Für Geist und Herz“ kui ka iseendale kirjanikuna, samal ajal küll ka Glehni suuremat lähimüüki võimaldades. Kuid kõige suuremat reklaami tegi ta v. Jannau „Die Sophisterey“le“, mida müüdi endise 10 eksemplari asemel Tartus nüüd 100. Gauger ja Linde mainivad, et ainult v. Kotzebue oli põhjuseks, et „Die Sophisterey...“d“ nii laialt loeti. Selle eest avaldavad nad koguni tänu v. Kotzebue’le, sest et selle tõttu ka nende äri õitsis.

v. Kotzebue „Für Geist und Herz“ kutsus omakorda välja kriitilise vastuzurnaali „Kritik über die Monatschrift zu Reval Für

¹³²⁾ Vaata Gauger ja Linde selgitusekiri Tartu politseikohtule: „Acta in Sachen d... v. Kotzebue...“ 19. X 1787. „Tartu rae kohtu-toimikud“. Tartu Linnaarhiiv.

¹³³⁾ Leidub eelpoolnimetatud toimiku vahel.

¹³⁴⁾ Vt. „Nachricht“, mis leidub trükituna eelpooltsiteeritud aktis.

Geist und Herz I¹³⁵), mille autori ja trükkimise kohta andmed puuduvad.

Peale eelpoolkäsitletud Põltsamaa trükkide võiksid kõne alla tulla veel mõned tööd, mis võiksid trükitud olla Põltsamaal. Ühest, Plasnigi katekismusest, on eelpool juba räägitud. Teiseks oleks A. W. Hupel'i „An das Lief- und Ehstländische Publikum“, mida Recke-Napiersky ütleb Riias ilmunud olevat¹³⁶). Võib olla, et töö on ainult Riias müügil antud mõnele raamatukauplejale. Mis arvamist tekitab Põltsamaal trükkimisest, on asjaolu, et Hupel ise sel ajal Põltsamaal elas ning töötas ja varemini dr. Wildele suureks abiks oli ajakirjade tõlkimisel ja väljaandmisel. Kindlat otsust trükkimiskoha suhtes ei saa siiski teha¹³⁷). Kolmandaks võimalikuks Põltsamaa trükiks võiks pidada H. J. v. Jannau „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland“¹³⁸), mis ilmus 1786. a. Autor elas sel ajal Laiusel ja võis tõenäoliselt oma raamatu Põltsamaal kui lähemas trükikojas trükkida lasta. Pealegi ilmus tema „Provinzialblätter . . .“ samal aastal Põltsamaal trükituna ja järgmisel aastal „Die Sophistery in Ehstland“.

Nagu näha Põltsamaa trükikoja hoogsamast tegevusest 1786—1788. aastal, on trükikoda endisest lähema ümbruse praktilisteks tarveteks asutatud ettevõttest teinud sammu kaugemale ja hakkab oma väikest osa täitma Liivimaal eriti vaimliste tarvete rahuldamiseks. Kaugemale ulatuvaid järeldusi Põltsamaa trükikoja kohta teha on raske, sest et trükikoja tegevuse ja selle kasustajakonna suhtes mingisuguseid konkreetseid andmeid ei ole peale nende trükkide, mis siin on trükitud. Kokku on siin sel teisel tegevusperioodil trükituist teada 17 mitmesugust tööd. Neist on 8 ilukirjanduslik-poleemilist, katekismusi 5, teaduslikke (arsti-, sõja-teadusl.) 2 ja Tartu Linnavalitsuse ametlikke publikatsioonid 2. Üldiselt tuleb rõhutada, et Põltsamaa trükikoda neil 13—14 tegevusaastal küllalt tänuväärset osa etendas Põhja-Liivimaal, kus ta sel ajal ainsa trükikojana eriti vähema raadiusega ümbruskonnas, tsentrumiga Põltsamaal, nii haridus- kui tulunduselu arendamisel, samuti ka tervishoiualal tänuväärset tööd tegi. Kui arvestada, et XVIII sajandil seni teada olevail andmeil üldse 155 eestikeelset raamatut on trükitud¹³⁹) ja Põltsamaal üksi trükikoja 13—14-aastaselt tegevusjärgul umb. 33 teost on trükitud ja neist 20 on säi-

¹³⁵) Bacmeister, op. cit. XI, lk. 335. Feuereisen, op. cit., Verh. d. GEG XXI—I, lk. 102.

¹³⁶) Trükitud 1772. a. Recke-Napiersky II, lk. 365.

¹³⁷) Ka Winkelmann jätab koha küsimuse lahtiseks: op. cit., lk. 21, nr. 448.

¹³⁸) Vrd. Winkelmann, op. cit., lk. 138, nr. 3278, ja Hupel, „Nord. Misc. XXVII—XXVIII“, lk. 470. Mõlemad ei tea midagi öelda trükikoha suhtes.

¹³⁹) Urgart, O., „Eesti raamat. Bibliograafias, statistikas, trükiasjanduses ja raamatukogunduses“. Looming nr. 2, 1930. a., lk. 208.

linud ¹⁴⁰⁾, siis on asja suhteliselt võttes Põltsamaal trükitud eesti-keelsete raamatute suhtearv küllalt suur.

Kuigi mõningad aastad varemini Tartu raad trükkija Weiss'ile trükikojas Tartu asutamise soovi esitamise puhul toetust lubada ei võinud, oli linn vahepeal suuremaist raskusist üle saanud, sest et raekojas valmissaamisel 1786. a. ja uue kivisilla ehituse lõpetamisel 1784. a. ¹⁴¹⁾ linn võis hakata mõtlema ka kultuuritööle ja selleks kulusid teha. 1787. a. kutsus C. H. Nielsen, kes teotses varemini Põltsamaal ja 1784. a. peale Tartus kreiskohtu ja rae advokaadina, Grenziuse Tartu, soovides siin käima panna ajalehte ¹⁴²⁾. Grenzius jäi siiski edasi Põltsamaale. Alles 1789. a. viis ta oma trükikojas Tartu ja algas siin trükitegevust. Selleks andis talle võimalust ja hoogu 1783. a. vabam seadus eratrükikodade asutamise kohta. Trükikoda kuulus veel v. Lauw pärandustompu, mis oli aresti all. Alles 1791. a. sai ta trükikojas oksjonil ära osta ja selle pärisperemeheks ¹⁴³⁾.

Grenziuse Tartu asumisel oli peale suurema ja parema tegevuspõllu leidmise lootuste põhjuseks arvatavasti ka „Dörptsche Zeitung'i“ asutamise asi. Nimelt soovisid varemini Põltsamaa trükikojas kokku puutunud Tartu tegelased C. H. Nielsen, Fr. G. Findeisen ja F. D. Lenz Tartus ajalehte „Dörptsche Zeitung“ välja andma hakata ja arvatavasti mõjustasid Grenziust Tartu asuma. Tartus aga viis Grenzius trükiasjanduse õitsvale järjele ja kui 1802. a. Vene ülikool asutati, nimetati Grenzius koguni ülikooli trükkijaks.

(Lõpp.)

Arnold Sumberg.

Paar Hiiu kodukäija nimetust.

Noogi kõrval leidub *Wiedemanni* sõnaraamatus veel kaks Hiiu kodukäija nimetust: *kadu g. kau* ja *kaave g. kaabe* 'Gespenst'. Viimasele sõnale on lisatud †, tahes seega tähistada, et sõna on kadunud praegusest keelest. *Noogi* kohta on Eesti Rahvaluule Arhiivi, Eesti Keele Arhiivi ja muudesse kogudesse hangitud ohtrasti andmeid, kuid kahest viimasest oskussõnast on teated äärmiselt vähesed. Peamine allikas *Wiedemanni* kõr-

¹⁴⁰⁾ Suurema arvu neist omavad Tartu Ülik. Rmtkogu (12) ja Õp. E. Seltsi rmtkogu (13). Juurde arvates teadaolevad kuni 4 lk. suurused trükid, oleks see arv 39.

¹⁴¹⁾ Treiberg, P., „Tartu linn XVIII sajandil“. Koguteos „Tartu“. Tartus, 1927. a., lk. 115.

¹⁴²⁾ Recke-Napiersky III, lk. 321.

¹⁴³⁾ Grenziuse kiri Tartu gorodniitši'le 8. IV 1797. a. „Acta die Dörptsche Buchdruckerei des Buchdruckers M. G. Grenzius betreffend...“ Toimikud raamatukõitjate ja trükkijate kohta. A. I. 13-n. Tartu Linna- arhiiv.

val on noogijutt Hurda kogus (R 1, 343/4), milles esinevad *kadu* ja *kaave* noogi sünonüümidenä: „*Kui naad senna lau jure said, siis näggid nemmad ühhe noogi ehk kave*“, „*üks vanna kaddu olli seäl heina lau su ees üleval*“. Kogu siiakuuluv jutt on avaldatud kirjutises „Nook“ (Eesti Kirjandus 1930, lk. 112 jj). Viimastel suvedel Hiiumaal olles on allakirjutanu aina pärinud lisaandmeid ka *kaave* ja *kao* kohta, kuid kõigest hoolimata ei ole sattunud saama peaaegu mingisuguseid täiendavaid teateid, rääkimata pikemaist lugudest. Pühalepa Sääre külas seletas üks 87-aastane eideke, et *kadù* (pl. *kadùd on üks öuid azi; lõb šelmä ette, nõk vei kadù vei tont, õhðdaza mehðd keik puház*. Parimal juhul mäletatakse vaid seda, et *kadu*-sõna on ikka nagu vanasti kuulud ning tarvitatud. *Kaave* kohta ei ole aga rahvasuust saadud ühtki mälestust, nii et seda kodukäija nimetust võib pidada kas tõesti täiesti kadunuks praegusest keelepruugist, nagu osutab *Wiedemangi*, või arvata üliharuldaseks.

Esitatud kahele terminus *technicus*'ele keelelist tausta otsides, leidub *kadu*-sõnale otseteed häälikulisi ning sisulisi vasteid samakõlalises *kadu* 'Verlust, Untergang, Schwinden, Ende' ning siia kuuluvas verbis *kaduma*, *kadoma* jne. 'verloren gehen, sich verliehen, schwinden, verschwinden, ausser Sicht kommen, vergehen', *kadunud* 'verloren, verschollen, verstorben, weiland', *tema kadunud*, *tema kadunud hing* 'er, der Selige', *kadunukene* 'der Verstorbene'. Algselt oleks siis *kadu* tähistanud siit ilmast lahkunut, meie silmapiirist kadunut ning hiljemini spetsialiseerunud kodukäija üheks nimetuseks.

Kassari laiul tarvitab vanem põlv surnust või kodukäijast pejoratiivse varjundiga nime *kõdù*: *va kõdù läks sandiks* (= haisema), *va kõdù äi sã rahù aüdasked*. Sisuliselt on see Kassari sõna ühtiv *kaoga*, kuid keeleliselt leiab ühenduspunkte pigemini *kõdust* 'Krümchen, Stäubchen, Mulm', *surnu-keha-kõdu* 'Leichenmoder'. Seega näeb siin sama nähtust, mis esineb ühiskeeles, et *muld*, *põrm* tähistab ka surnut.

Kaave-sõnale tuntakse ilmseid vasteid soomest. Renvallil esineb *Kaawet, een*, al. *kaawi, wen* 'corpus hominis mortuum, Leiche, inde umbra hominis mortui l. spectrum, manes, Todtenerscheinung, Gespenst', Lõnnrottil on *kaawe, kaaween* (*kaawi*) 'lik, bulvan; spõke, vãlnad', *kaawis, kaaween id., kaawainen* 'spõkfull, spõklik'; *kaawaisesesti* 'spõklik'. Setälä on „Sana- ja asiätiedustelija vanhojen uskomusten alalta“, I, lk. 22 (Helsinki 1928), toonud mitmesuguseid muid vasteid sellele soome oskussõnale ning oletanud algtähenduseks: *näky* — nägemus.

Tähelepanдав on Setälä toodud verbikuju: *silmissä kaa-vehtii* 'näyttäytyy silmissä, haamottaa'. Autor peab siiakuuluvaks ka soome *kaava* 'kava'. Eesti keele alalt leidub *kaavele* mitmeid huvitavaid ühendusvõimalusi. Kassaris on *kãBè* 'kõdunenud asi, tühine asi', *senèst on paljäoz kãBè mahào jènd*; Must-

jala *kävedis* 'otsa lõppenud, nälginud inimene', *säl polè ànàm inimest ollagid*, *paljäs kävedis jând järke, ài söikke kävedis jõvå ànàm miskid asja tõstada ànd* (AES); Jõelähtme *kävist*, *käivisti* 'kõhn', *kõhne ehk käivist inimene üelda enamasti* (AES); Wiedemanni sõnaraamat (sub. *kaabe*): *paljas kaabe-kord on ümber* 'es ist ganz vermodert', *paljas inimese kaabe ümber* 'es ist nur noch ein Schatten von einem Menschen übrig'. — *kaabe lööb silmade ette* 'es bildet sich ein Flor vor den Augen'. Nende andmete järgi *kaave-kaabe* tähenduseks on eesti keele alal algselt olnud kokkukuivanud, nälginud, kõdunenud inimene, inimespõrm. Nagu *kõdu* juures võis sedastada tähenduse arengut põrm > surnu, nii võib seda uuekordselt näha ka *kaave*-sõnas. Wiedemannil esinev *kaave* g. *kaave*, *lume-kaaved* 'dünn fallender Schnee', *ajab külma käbet maha* 'es schneit kleine Eiskristalle', mis Eesti Keele Arhiivi ja prof. Saareste murdekogude andmeil ning isikuliste küsitluste põhjal on üldine saaril kujul *kaave:kaave*, *kaave? kaabe*, *kaabe:kaabe*, kuulub ilmselt samasse sõnaperre.

Paul Ariste.

Uusi teoseid ja hinnanguid „Kalevalast“.

1.

Nagu ette võis arvata, koondusid 28. veebruaril 100-aastaseks saanud *Kalevalale* kogu Põhjamaade ja teataval määral ka kogu haritud maailma kirjanduse- ja kultuurisõprade pilgud. Eriti Põhja-Euroopa ja naabermaade suuremad ajalehed tõid sellest lühemaid või pikemaid kirjutisi ja pilte, kõik suuremad ringhäälingud (nii eriti Saksa oma) levitasid sellekohaseid ettekandeid, Eestis ja Lätis, Skandinaavias ja Venes, Saksas, Ungaris ja mujal korraldati vastavaid aktusi.

Oli loomulik, et *Kalevala* peamine omaja, Soome ise, seda tähtpäeva pidutses eriti suurejooneliselt — mitte ainult väarikaks mälestuskohustuse täitmiseks oma rahvuskultuuri nurgakivi tuntud ja tundmatute loojate vastu, vaid ka oma eepose tähtsuse ja tähenduse propageerimiseks laiemas rahvahulkades ja — miks mitte ka välismail. Juubelipäeviks oligi peale kodumaiste külaliste kutsutud Helsingi ka välismaisi Kalevalatölkijaid, folkloriste ja muid huviosalisi kogu maailmast, samuti palutud pidule kõigi riikide esindajaid. Ja neid tuli peaaegu igast nimekamast maailma riigist, isegi kaugelt Palestiinast, Jaapanist ja Hiinast. Ligi nelikümmend välismaist tervituskõnet avakoosolekul tunnistasid üksmeelselt sest ülemaailmsest kuulsusest, mis Karjala taatide, Ingeri ja Eestigi laulike naiste viljeldud muinasluule on omandanud nende saja aasta jooksul, mis on möödunud *Kalevala* ilmumisest saadik. Neli päeva kestnud ja kõigiti hästi õnnestunud juubelipidustused Helsingis kujunesid suuriks rahvusvaheliseks pidupäeviks, jah, võime küll öelda uhkusega: esimesteks sellisarnasteks, kus pidu põhjustaja ning peremees oli meie hõimkond.

Oleks öieti loomulik, et nii ka meil sest pidust ilmuks põhjalikumaid ülevaateid kui juhuslikud ajalehesõnumid. Kuid meie aja kõlgapatriotismi kohaselt näikse meil mitmetes ringides senine Soome-harrastus muutunud otse teatavaks Soome-vaenuks, kui mitte tarvitada mõne võist-

lust kartva kirjaniku poolt lendu lastud „boikoti“ sõna¹⁾). Piirdume see-
pärast „olude surve“ lõppeks ainult mõnede kirjanduslike *Kalevala*-
hinnangutega, mis juubeli puhul avaldati eri mail ja eri ringkonnis. Kõige-
pealt aga vaatleme mõnd tähtsat uudisteost, mis ilmusid samas ühenduses.

2.

Juubeli kirjandusest ootas kaugelttulija vist küll enne kõike ammulubatu-
tud „Pildi-Kalevalat“, mille valmistuseks Gallén-Kallela töötas juba aast-
taid. Kuid nähtavasti oli see kavatsetud liiga suurena ja praegu võisime
näha sellest ainult näiteid, kus tekst kippus kaduma igasugu ilustiste keskele.
Nii jõudis surm meistrist ette ega olnud kahjuks saadud esimestki kuut val-
mis-illustreeritud laulu välja anda. Selle asemel oli ilmunud eeposest end-
dast kaks tagasihoidlikumat väljaannet: Otava kirjastusel tekst koos mitme
senise illustreerija piltidega ja Soome Kirjanduse Seltsi lihtsam, aga stiil-
likam juubelitrükk heal paberil, ilustiseks ainult punased laulude algtähed
ja punased jooned teksti all ja ülal.

Soome kirjandusloo juubeli-saavutuseks tuleb pidada, et nüüd viimaks
on ilmunud ka Kalevala koostaja täielik elulugu: dr. A. Anttila „Elias
Lönnerrot“, I k. 1931, II k. 1935. Selle kokku ligi tuhandel leheküljel on
kogutud otse tühjendav hulk andmeid peamiselt selle soome suurima töö-
mehe välisest elukäigust ja tegevusest; *Kalevala* ligem analüüs aga oleks
siia vaevalt mahtunudki. Ometi on *Kalevala* kunstilisele ilme mõistmiseks
väga oluline siin toodud uudne ülevaade tema välisest saamisloost,
Lönneroti enda avaldatud koostuspõhimõtteist, *Kalevala* esimestest arvus-
tustest, tema mõjust soome kultuuriellu ja ta tõlkeist väliskeeltesse. Vae-
valt tarvitseb lisada, et ka äsja ilmunud teose II köide on kirjutatud ha-
ruldase hoole ning asjatundmisega, elustades meile ka hilisema Lönneroti ja
„Sammatti patriarhi“ sügavkultuurilist, äärmiselt humaanset ja viljakat
isiksust.

Teine ja oma laadilt veel üllatuslikum piduteos juubelipäeviks on
dr. M. Haavio „Suomalaisen muinaisrunouden maailma“ (Soome muinasluule maailm). See ei paku enam ega vähem kui
kokkuvõtte kõigist soome rahvaluule aladest: vanale
kangelasluulele järgnevad katoliiklikud laulud, keskaja ballaadid, lüürilise-
sed laulud (kirj. dr. Elsa Enäjärvi-Haavio), loitsud, itkulaulud, etioloogi-
lised sünnilood, ajaloolised proosapärимused sõdadest, kirikutest, väepea-
likuist jne., siis müütilised jutud surnuist, haldjaist, paharetist, nõidadest,
puukidest, aaretest; lõppeks muinasjuttude eri liikidest, vanasõnadest ja
mõistatustest. Laulude puhul on käsitus kultuuriloolis-temaatiline, liigen-
datud mitte üksikute terviklaulude, vaid neis kajastuvate kultuurilooliste
komplekskujude ja alade järgi. (Näit.: Relvad ja varustused. Ratsanik
ja merimees. Sõjakroonika. Kahevõitlused. Pidud. Ühiskond. Kalevalamaa
naine. Abielu, kõlblus. Jne.) Muidugi iseloomustatakse ja tsiteeritakse
seejuures ka üksikuid laule, lüürika puhul kõneldakse ligemalt ka selle puht-
kunstilisest ilmest. Mida enam edasi, vähem kindlavormiliste pärimuste
juurde, seda enam kattub kultuurilooline käsitusviis iseandast temaatilise
ja psühholoogilisega. Kokku saame tõepoolest väga mitmekülgse ülevaate
kogu muinasaja runode „maailmast“, mitte ainult ta ühiskondlikest oludest,

¹⁾ Viimase õigustuseks toodud ultimatiivne nõue, et soome keelde
tõlgitaks sama palju eesti keelest kui ümberpöörduvalt, isegi siis, kui see
oleks sisuliselt küllalt õigustatud, tähendaks siiski õige taktitult enda peale-
surumist, millega kaugele ei jõua. Liiasi on kirjastamisküsimus siiski
enne kõike äriiline ega saa palju süüdistada Soome kirjastusärisid, et need
võrdlemisi vähe annavad välja eesti töid, kui senisedki tõlked kuuldavasti
nii halvasti „lähevad“, hoolimata häist arvustustest. Ainus tee asja eden-
duseks on süstemaatiline eesti kirjanduse tutvustus Soomes. Seda aga, ei
soodustata boikoti ähvardustega ja sealsete eestisõprade taktitu hurju-
tusega.

elukäsitusest jne., vaid ka — ja see on raamatu suurim voores — kogu Soome muinaspärimuste motiivistikust. Nii võib teose lõpupoolest kahekolmandikku tarvitada ses suhtes otse teatavaks esialgseks teatmeteoseks, millist (peale kuivade kataloogide) seni Soomes üldse ei leidunud. See on seda tarvitamiskõlvulisem, et palju motiive on refereeritud õige pikalt, sageli päris sõna-sõnalt ja rahvamurdes. Koos nagu iseendast vahele põimitud sünteetilis-psühholoogiliste märkustega ja üksikute konkreetpiltide ümber koondatud esitusviisiga teeb see raamatu ilukirjanduslikugi väärtusega populaarteaduslikuks meisterteoseks, mis meeltab end lugema keda tahes.

Kuid ka puhtfolkloristlikult pakub dr. Haavio' te töö palju uut ja kaaluvat, eriti lüüriiliste laulude, itkude, loitsude ja erisuguste muistendite analüüsiga. See on küll peamiselt deskriptiivset, mitte geneetilist laadi. Kuid just selle poolest ongi teos nii rõõmustav erand kogu soome senises folkloristlikus kirjanduses, et ta detaililiselt igavavõitu ja kah mitte alati väga usaldatava geneetilise-geograafilise „soome meetodi“ ainuvalitsusest on suutnud jõuda käsitlusviisini, mis isegi vormikehvades muistendeis jaksab näha ja näidata sellisel määral üldhuvitavat luulet. Vanade veteraanide (Aarne, Krohn, Setälä, Niemi) surma järel näikse soome ametlikus folkloristikas valitsevat praegu teatav interregnum. Oma uue teosega on dr. Haavio näidanud, et uus põlv on astunud juba täitsa küpsena vanade asemele, tuues kaasa mitte ainult detailiuurimise oskuse, vaid ka seda sügavamalt esteetilis-psühholoogilist nägemust, ilma milleta ei tohiks olla keegi tõeline folklorist.

Kolmas silmapaistvam juubeliväljaanne on prof. O. Okkonen'i Gallen-Kallelani Kalevala-taidetta: suurekaustaline kogu meistri kõigi tähtsamate kalevalaaineliste maalide, jooniste, puulõigete jne. reproduktsioone (kokku 57), koos poolesajaleheküljelise sissejuhatusega. Kuigi oleks mõningaid asju tahtnud näha värvitrukis, jaksavad ometi ka need mustvalged sügavtrükid algupärandite lineaarsetki võimsat mõju edasi anda paremini kui varemad jäljendused. — Mainimist väärrib ka H. J. Viherjuuri ja A. O. Väisänen'i koostatud pildikogu Kalevalan Kauneutta (K. ilu), kus etnograafiliselt iseloomulisemaid eepose värsse on pandud illustreerima vastavad fotograafiad praegusest Karjalast, selle loodusest, ehitustest, rahvatüüpidest, argipäeva-töödest, pidudest, pulmaded, itkudest jne. Ja nii elulähedaselt kajastab tuhandeaastane Kalevala veel nüüdispäevadegi laanemiljööd!

„Kalevalaseuran Vuosikirja“ (XV) sisaldab seekord juubelele vastavalt palju artikleid ja tõlkenäiteid (nii poola, heebrea, esperanto keeles), ilma ühelgi alal erilisel süvenemata. Eraldi võiks mainida ehk prof. Mansikka tööd „eesti maa-alustest haiguste saatjana“ ja prof. Kettunen'i haruldasi lisateateid Sampost kui maailmasambast ja muist mütoloogilisist kujutlusist, mis fonograafiga üles märgitud metsa-soomlaste juures. K. R. Melander näitab, kuidas tuntud saar, kuhu Lemminkäinen põgeneb, ei või olla Eesti Saaremaa, vaid Ahvenamaa, kus põllud olid „ribadeks jagatud“ juba XIV sajandil. Ja U. Harva väidab K. Krohn'i vastu, et muinassoomlased siiski juba enne katoliiklikke mõjusid on nõidunud ka lauldes. Huvitavam kui siinne R. Koskemies'i lühike artikkel Kalevala ehitusstiili kohta, mis ilmunud Virittäjä's suures Kalevala-numbris. (Dr. K. Nieminen on muide äsja avaldanud väitekirjana „Juhani Ahon sanataide“, mis oma uueaegse meetodiga soome senises kirjandusteaduslikus literatuuris on täitsa ainulaadne ja vääriks meilgi ligemalt käsitlust.)

Teised väljaanded on enam populariseeriva sihiga: prof. Väinö Salmisen'i „Kalevala-kirja“ tutvustab kokkuvõtlikult muinasrune elu rahvasuus, eepose koostust, ta väärtust ja mõju. Kodukasvatusehitisuse poolt väljaantud „Kalevalaisia Kasvatusarvoja“ (K. kasvatusväärtusi) tohiks pakkuda mõndagi Kalevala käsitlajaile ka meie koolis, kuigi ta paiguti liiga koolmeisterlikult esile tõstab just eepose moraal-

seid külgi. Rahvalikku eeposeanalüüsi sisaldab ka koguteos Karjalast „V a n h a n r u n o n m a i l t a“; selle huvitavaim artikkel on aga M. Haavio pitoriskne reisikirjeldus oma folkloristlikult uurimisretkelt Raja-Karjala kolledesse, kus endine maailma-käsitus ja osalt rahvalaulgi elavad veel üsna lopsakalt. Kui mainida veel Ilmari-Kianto valimikku „V i e n a n K a r j a l a — K a l e v a l a n k e h t o“ (K. häll), kus hulk elavaid kujutusi omaaegseist Vene-Karjala oludest ja inimestest, siis tohiks olla loendatud kõik silmapaistvam iseseisvalt ilmunud juubelikirjandus.

3.

Kuid õieti huvitavam kui puhtteaduslik või populaarteaduslik *Kalevala* küsimuste valgustus on see rohke h i n d a v s e i s u k o h a v ö t t, mida 100-aasta juubel loomulikult esile kutsus nii oma- kui välismaa ajakirjanduses ja kõnedes. Tõepoolest: kas on *Kalevala* nii suur kuulsus (näit. Kalevipojaga“ võrreldes) peamiselt vaid hea „reklaami“ tagajärg, nagu meil mõned näikse arvavad? Kuidas siis õieti teda hindavad praegused kirjandussõbrad ja asjatundjad? Miks õieti teda praegu nii pidutseti, miks teda on nüüd kokku tõlgitud juba 20-sse keelde enamvähem täielikult, kõnelemata katkeist ja ümberjutustustest?

Muidugi ei saa me neile küsimustele vastata siin süstemaatiliselt. Kuid puütame tõsta esile mõned ühisjooned artiklite ja kõnede lugematust merest.

On loomulik, et vähemalt soomlaste eneste poolt toonitatakse enne kõike *Kalevala* rahvuslikku ja ajaloolist tähtsust kui ka kirjanduslikku ja eetilist väärtust. *Kalevala* — soome tuleviku-usuta talupojarahvale ta ühtekuuluvuse ja iseteadvuse tunde kinkija, *Kalevala* — juba rootsistunudki intelligentsi tagasivõitja soomlusele ja idealistlikule rahvatööle, *Kalevala* — soome rahvuskirjanduse põhiteos, sellele rikka keele ning kõrge kunstieeskujuga andja, *Kalevala* — soome kirjanduse, maalikunsti ja muusika tühjendamatu inspireerija, *Kalevala* — kogu soome rahvusteadvuse ja rahvuskultuuri nurgakivi, „ilma milleta see oleks täitsa kujutematu“, *Kalevala* — maailmakirjanduslik suurteos ja soome nime parim tutvustaja, *Kalevala* uurimisel sündinud folkloristlik meetod — soome teaduse kink maailmale jne.: need väited kordusid ikka jälle nii pidukõnelejate suus kui ka vastavas soome ja välismaade kirjanduses.

Ei puudunud ometi ka ligemaid sisulisi ja esteetilisi iseloomustusi ja hinnanguid. Nii tundus välistervitustest kõige asjalikum ja päevakohasem inglise kirjaniku ja professori N i c h o l s'i oma, kes toonitas eriti *Kalevala*'s avalduvat i n i m s u s t ja eetilist vaimsust, üldist kaastunnet nõrgematega, kõigist fantastilisist välisliialdusist hoolimata ometi realistlikultki usutavat ja elavat kujutust talupojarahva tõist ja võitlusest looduse vastu.

„Imetleme edasi *Kalevalat* seepärast, et selles on võluvaid kujutusi igapäevasest loodusinimesest, päikese tõusust ja loojumisest, vikerkaarest, tormide ja äikese mürinast, vägevate veevoolude kohinast, ja ühistunnet kogu elava eluga. Ihaleme lisaks seda jõulist huumorit, seda ääretut paaotust, ja seda hellust, mis on nii ebatavaline eeposes — eriti naiste saatuse vastu algelises ühiskonnas.

Ja lõppeks imetleme selles avalduvat isamaalsust, mis nii väga erinevalt praeguste päevade patriotismist on täitsa iseteadvuseta ja ilma iga võltsi filosoofiata või hukkamõistetava väärteadusliku teooriata ühe töu ülemusest. Sest *Kalevala*'s avalduv isamaa-armastus tõuseb ainult sellest loomulikust armastusest ja pieteedist, mida üksikisikud tunnevad oma rahva kommete ja käitlusviiside vastu, selle maa vastu, mida esiisad on kündnud, nende jõgede vastu, kus nad on kalastanud, nende metsade vastu, kus nad on jahil käinud.

Lühidalt öeldud, nende ainete pärast imetleb inglane *Kalevala*'t ja niikaua kui soome rahva vaim püsib truuna *Kalevala* vaimule, niikaua saame imetlema soome kultuuri ja peame Soomet selle tähelepanudava seisukoha vääriliseks, mis tal on rahvuste hulgas.“

Umb. samalaadiline oli muide ka Londoni „Times'i“ juhtkiri *Kalevala*'st, kus toonitatakse *Kalevala*'s esineva paganuse ja kristluse omapärasest ühtesulangut, loodusearmastust, rikast fantaasiajõudu ja sellega liidetud karmi talupojarealism. On huvitav, et siingi nähakse, kuidas *Kalevala* „ühendab Soomes, Rootsis, Norras, Eestis ja Vene-Karjalas elavad soome sugu rahvad sidemega, mis ületab kõik poliitilised piirid“.

Paneb elulähedane inglane enam rõhku *Kalevala* eetilisele sisule, siis hindavad prantslased eel kõige ta esteetilis-psühholoogilist väärtust. Nii jätkavad Victor Hugo, Lamartine'i ja Leconte de Lisle'i imetlust oma lausungites ka mitmed praeguse prantsuse kirjanduse suurnimed, nii Jules Romains: „pean *Kalevala*'t üheks maailmakirjanduse tähtteoseks“. Maurice Bedel: „Mäletan, milline meeletuimetus mind valdas juba esimesi värse lugedes, kui avasin selle meie ajajärgu kauneima eepilise luuletuse, tahtes pääseda soome hinge saladustesse. Mulle tundus, nagu oleks järvede ja metsade rahva hing ise avanenud mulle, kui oleks Suomi minuga kõnelnud; mõtlen seda, et kuulsin üheaegselt nii nurmi kui ka jumalaid kõnelevat, neidude kaebusi ja pilliroo sahinat, inimest puu all ja lindu selle kõrgeimal oksal...“ Luc Durtaïn: „*Kalevala*! Hinge ja vaimu täiuslik toit! Siin on kõik ja kõigest. Just nagu Odysseias, India luules või Tuhandes ja ühes öös.“ Henri de Montfort: „... valdav mitmeosaline sümfoonia, mille iga osa lisab oma laia pintsli tõmbe, et nähtavale tuua ühtainust isiksust, kollektiivset isiksust, soome rahva hinge... Algusest peale märkasin selle hinge olevat ühtlasi üleva ja lihtsa, tõise ja naeratava, kareda ja hella... [Kalevala] on toonud Euroopa vaimsesse pärandisse oma kalliväärtusliku osa üleloomulikku, psühholoogilist ja ajaloolist, kõva ja kasuliku lüli selles aadete ahelas, mis ühendab rahvaid.“ Umbes samalaadilisi väljendusi võis kuulda ja lugeda ka mitmelt muult autorilt.

Kui tahaks esile tõsta need peaomadused, mis kõige enam on kaasa aidanud *Kalevala* rahvusvaheliseks menuks, siis võiks ehk öelda: mitte niipalju ta sisuline elukohasus või ideaal-inimlik kõrgus, vaid ikkagi just ta omapärane rahva- ja muinaspsühholoogiline ja muinasesteeetiline väärtus, ta vanadus ja ehtsus, temas avaldud kultuuriastme tehniline ja muu algelisus ometi koos täitsa omapärase kunstilise ja eetilise kõrgusega. See muinsuseksootika võlus XIX sajandi romantikuid ja võlub ka nüüdisajal eriti eksootika armastajaid, kultuuriväsinud suurlinnades ehk veel enamgi kui tõuslikel nooril mail. *Kalevala* lugemine, see on kõigepealt huvitav kui ekskursioon sajandite-taguse laanerahva hinge.

4.

Kui nüüd vaadelda ligemalt Soome enda suhet oma eeposega, siis oli kõigepealt silmapaistev see ühistunne, mis *Kalevala* puhul sidus kõiki muidu nii vaenulisi laagreid ja vaatesuundi, eri rahvusi ja klasse, parteisid ja muid rühmi. Eduskunna esimees Kallio kõneles otse liigutavaist kõigi parteide üksmeelseist ja ehtrahvuslikest sõnavõttudest pidulikult istungil, kus määrati 2 miljonit marka abiraha edaspidiseks rahvaluule uurimiseks jms. (Kordelini kapital omalt poolt andis koguni 3 miljonit). Sama vaimse suurtöö ühendav mõju avaldus kõigis ajalehtedes ja koosolekudel. Nõukogude liidu esindaja, alati naeratava prof. Samoilovitš'i pidukõne õitses südamlikkusest *Kalevala* ja soome kultuuri aadressil. Ja teine, vahel juba peaaegu samuti vaenulisena esineva rahvuse noorus, soome rootsi üliõpilaskond, käis *in corpore* austuskäigul Lönnroti ausamba juures, vandudes truudust ühisele isamaale ja jagamatule Soome rahvale, väljendas oma „kõige hardamat imetlust“ soome kultuuri kiire tõusu ja soome rahva „sitke ja jõulise, vähenõudliku ja truu loomuse“ ees. Samast üksmeelest kõnelesid rahvarikkad ja meeleolukad pidukoosolekud rootsi teatris samuti kui sotsialistlikus töörahvamajas — ja nii mitte ainult Helsingis, vaid üle terve maa lugematuil pidudel ja kirjutustes. Võidi vist õigusega öelda, et

28. veebruaril mitte ainult väliselt kõik Soome linnad ei uppunud lippudesse ja öhtul ilutuledesse, vaid Soome ka seesmiselt end tundis ühise kultuur-rahvana enam kui iialgi enne pärast 1918 kodusõja katastroofi.

On siiski huvitav täheldada, mida ja kuidas rõhutasid *Kalevala* eri pooli ta mitmesugused tõlgitsejad. Parempoolsed rahvuslased näevad tas kõigepealt mõõgale toetunud „Soome suure sangar-aja“ kajastust, isegi imperialistliku maavallutuse vaimu (uuem „ajalooline“ seletusviis seda ju teataval määral võimaldab). Merevägi ja laevastikuliit juubeldab teda kui „tõestust soome rahva muistset merevalitsusest, ajast, kus Soome laht tõesti oli Soome laht“. Fašistlik IKL jutustab *Kalevala* ja Lönnroti rahvuslikkuse kilbi all parlamentarismi ja „internatsionalismi“ vastu. Kultuurliberaalid — ja suurem hulk välismaisi võõraid — kiidavad aga just *Kalevala* harukordset humaansust, sallivust ja vaimse kultuuri hindamist, mis rahvusliku teeb ühtlasi ka rahvusvaheliseks väärtuseks. Sotsialistid prof. Voionmaaga eesotsas rõhutavad teda eriti kui töötava rahva eepost, mille „tuhanded Ilmarised praegugi veel taovad rahva õnne saampot“, mille tege-likke „laulikuid aga praegu kõige rohkem võib leida vaestemajadest“. Alles „sotsialistlik töörahvaliidumine oma programmi teostamisega jaksab rahvusliku kultuuri aarded teha kogu rahva omaks“.

Ei puudu muidugi ka hõimudevahelised erikõlad „Homeroose kodumaa“ pärast: tüli Ida- ja Lääne-Soome kui *Kalevala* laulude sünnimaa vahel kestab veel edasi. On ju ses suhtes Karjala pooldajad viimastest prof. Setälä ja Salminen'i seisukohtadest saanud uut julgustust, kuigi K. Krohni ja J. Jaakkola vaadete poolt endiselt näikse olevat suurem tõenäosus. U. Harva kaitseb Põris-Soome au, J. Jaakkola aga väidab tungivalt, et ainult Satakunnast, Kokemäe jõe orust on lähtunud kogu Väinämöise-luule, sest just siit käidi Põhjamaal jahi- ja vallutusretkil ja ainult siin võis tekkida pilt *kalevalast* suurtest vastastest: Põhja rahvast — kes ei asunud kuskil mujal kui praegusel Pohjamaal. — Isegi Nõukogude Karjala pretendeerib *Kalevala* põris-omaniku nimele ja on nimetanud Uhtua kihelkonnagi ümber *Kalevala* khk-ks. Ja eestlased tuletavad parajal juhul meelde omalt poolt antud runoaineid. Ainuõiget ühissoomse eepose nimetust tarvitatakse siiski veel üsna harva.

Omaette „väerind“ näib tekkivat *Kalevala* naiskujude, eriti Louhi ümber. Senised meesuurijad, alates juba Lönnrotiga, olevat teda kujutanud ilgemana kui ta esineb rahvarunodes, — nii väidavad agarad soome naistegelased (E. Heporauta, Maila Talvio). Ja nende tõlgitsuses kasvab nõiamoorlikust Pohjola emandast õige nüüdisaegse iseseisva naise ideaalkuju, kellele *Kalevala* mehed teevad verist ülekohtu — kuni tänapäevani. Katri Vala seevastu näeb just ahtes ja valgusevastases Louhis tüüpilist „Japualast“ ja mõlaga virutavas Väinös ehtsat töörahva klassivõitlejat. . .

Kõigil on õigust — oma jagu. *Kalevala*'st jätkub paljudele. Mitte asjata pole ta kokku pandud mitme hõimu tuhandeaastasest nii erikihilisest ja siiski ühestilsest loomingust.

5.

Kui palju *Kalevala* mõjub just soome nüüdislugejasse, kuivõrd inspireerivalt veel praegusaegseski kunstiloomingus? See on valusamaid küsimusi, mida mitmes ajaleheartiklis puudutatud kaunis pessimistlikult. Kuigi „Uut *Kalevalat*“ ta müügiloleku 85 a. jooksul on ostetud umb. 130 000 eksemplari, siis soomegi kirjandusturu kohta määratu suur arv, kaevatakse ikka jälle, et seda peetakse vaid „riiuliraamatuna“ ja noorema põlve loojad käivad ainult välismaiste eeskujude järgi. Muusika, kus aga aine üldse väga palju ei tähenda, toob veel võrdlemisi rohkesti *Kalevalaga* või rahvaluulega seotud asju, samuti kujutavad kunstid, kuigi siin tundub argust astuda võistlusse Gallén-Kallela nii valitseva seisukohaga. Vähemalt Alpo Sailo suurejoonelised laulikute-raiendid on omaette ainulaadsed ega puudu omad väärtused ka Väinö Aaltonen'i, Erkki Tantt, Matti Björklund'i jt. maalidel ja joonistel.

Kergeim, kuid ühtlasi ometi ka raskeim on *Kalevala* kui kirjandusliku teose „mõju all olemine“ muidugi ilukirjanduse alal ega olegi siin õnnestunud öieti muud kui Kivi oma romantilise „Kullervoga“ ja teataval määral ka L. Haarla oma ekspressionistliku „Lemmi pojaga“ (kui mitte arvestada ainult runostili kasutavaid E. Leino „Helkalaulé“). Niipea kui Soomes nii lühike ekspressionistlik ainekäsitus kadus, ei ole *Kalevala* aineid julgetud käsitleda öieti üheski trükkiväärivas luuleteoses. „Meie suhe rahvaluule kauni muusaga — niihästi eepilis-sangarliku kui ka lüürilis-eleegilise — on praegusel hetkel tõepoolest eriti suurel määral „ajalooline“, kirjutab Lauri Viljanen „Helsingin Sanomates“. Soome kirjandus elab praegu jälle umb. sama realistlik-asjalikus ja natuke liiga kuivalt „maalähedases“, sümbolinägematus õhkkonnas nagu 1880-ndategi aastate realism (tahaks lisada: kui ainult maha arvata, et tal puudub tolle revolutsiooniline arvustusjulgus ja tõepaatos). „Veel vähem näikse meie aja realistlik-ajalooline innustus leidvat teed muistse luule allikaile“.

Kuid kirjanduslikud voolud on kiiresti mööduvad ja vahelduvad: mis täna on kaugel, võib olla homme uuesti lähedal ja ka inspireeriv oma mõne uue aspektiga. Nii arvab ka Viljanen: „Kui soome kunstluule on leidnud vanast laulupärimusest enne kõike üleaegeid inimlikke sümbolkujusid ja riietanud need hästi kõrgesse lüürilis-dramaatilisse vormi, siis see on saanud kargest lauluvaimust oma kunstilisele fantaasiale õnneliste hüppejõudu. Arvatavasti ainult ses mõttes on ka tuleviku luuletajal õnn öelda *Kalevala* maailmast:

„Seal on kullad kuu-igised,
päeva-põlvised hõbedad.“

Ag a ka realistlik Sillanpää kirjutab (S. Sosialidemokraatti): „Sellele, kes töötab inimeskujutuse alal, on *Kalevala* muidugi kahvatamatu eeskuju. Öilis tarkus, mehine aktiivsus, üllas mehisus — kas võime kuskilt leida neid paremini esindatud kui *Kalevala* meestes. Ja mulle endale on olnud öilsaim ilmutus, mida siin nn. madalas maailmas olen kohanud, emalikkus ja neitsilik puhtus [mis avaldub *Kalevalas*, nii ema lauludes]. — —Üllaim marmor, ülevaimad meloodiad võistelgu sellega.“

A. Anni.

Kirjanduslik ülevaade.

Oskar Luts: **Kuninga kübar**. VII kogu mälestusi. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, (1935). 274 lk. Hind 3 kr. 75 senti.

„Kuninga kübar“ on kopsakamaid kõiteid Lutsu mälestuste sarjas. Lutsude perekond on teatavasti Alamuselt kolinud Rakke jaama piirel olevasse Miku tallu, mille vana Naasklipea enesele ostnud päriseks, ja siin siis Andres, katkestanud oma töökooli Tartu Kivisilla apteegis, teeb väikest hingetõmbust ning valmistub ette uuteks lendudeks. Need lennud arenevad esialgu kõik veel ladina kõõgi tähistel. Nii saab ta koha kellegi „kurländeri“ apteegis Narvas, mille peremeest ta iseloomustab: „Vana pikajalgne näss Biedermann hüpleb nagu rohutirts ühe kapi juurest teise juurde ja püüab lõplikult katki teha seda natukeat Narva linna eesti keelt, mis veel kuidagi on jäänud püsima.“ Siis külaskäik Peterburi, ladina kõõgi kaasvõitlejaile Piilbergile ja Hakkajale, kelledest viimase kaju meie värskendatakse: „Ah seda vana Märdikest! Ta on ikka seesama, mis muiste ja mullugi: ikka seesama kõrvuni ulatuv krae, seesama terav nina ja alatine naeratus näol.“ Siis sooritab Andres teekonna Tartu, külastab vanu sõpru, jääb taas Kivisilla apteeki liimile, satub „vana Kristjaniga“ uude tülli ning jälle on meie kangeline nõnda kaugel, et „wenn der Bursch aus Dorpat muss...“

Väikest „aplaagrit“ Rakke Mikul pidades, Andres saab uue koha Oppermanni pärijate apteegis Tallinnas ning tal tekib suhted preili Vadusaat'iga, noore õpetajannaga Grodnost, kes külastab oma sugulasi Tallinnas.

Ja siis jõuab aeg, kus Andres peab ladina kõõgi kokapõlle vahetama soldati sineli ja kuninga kübara vastu. „Keegi sõjaväelane, kes on vastuvõtukomisjoni liige, annab mulle tubli plaksu vastu paljast tagumikku ja ütleb: „Vaat sellest alles saab husar!“ Hobusele ta küll ei tõuse, aga ta saadetakse Varssavi ringkonda Holmi linna sõjaväe-laatsareti apteeki, mida juhib suur viinanina Smolenski, väike madjarivurrudega mees, kel igas rippuvas vurrukarvas tolknes üks tilk. Vaevalt Andres saab pisut sisse elada kohalikesse oludesse ja tüüpidesse, kui ta viiakse üle otseselt pealinna, kus ta Semjonovi hospidali apteegi-komandos teenibki oma aja maha, hankides enesele kroonuteenistuse kõrval kutsetööd Westbergi eraapteegis.

Meie vanemale põlvele oli Peterburi omal ajal kiviga visata. Ja vene kasarmust pidi igamees läbi käima. Nooremale põlvkonnale on nüüd Venemaa Euraasia ja eksootika. Täniku Vene on ülesehitatava kommunismi salapärane maa. Aga Venemaa, millest jutustab Luts, on kui maailmamerre vajuunud manner. Seepärast võib noorem põlvkond seda memuaaride köidet lugeda kui muinasjuttu tõestisündinud asjust.

Siiski Andres pole mingi tavaline rjadavoi ega šweik, ta on spets, kes ka kuninga kübara all rahmeldab edasi ladina kõõgis, nüüd vaid kroonu leivas ja väeteenistuse korras. Ja ei päästa inimest haridus ega kutse, kui ta peab ronima soldati sinelisse. Alamväelise munder tsaristlikul Venemaal tegi igamehe seltskondlikult talumatuks ning kuninga kübarat kanti kui nuhtluse- ja häbimärki. Vene soldat ei olnud inimene, tema jaoks rippusid kõikjal hoiatused: alamväeliste ja koertele sisseminerk keelatud!

Luts jutustab, et ainus koht, kuhu tollaegne soldat tohtis ajaviidet otsima minna, oli Nikolai II nimeline rahvamaja. Selle kõrval veel Tauria poolmetsistunud aed, mille poolpimedatesse soppidesse soldat võis siirduda oma valitud kõõgitudrukuga. Ja Andres imetleb venelase mitmekülgset iseloomu. „Kasarmus ta suuri silmi vahib sõjapilte, kus venelased alati togivad oma vaenlasi... Aga Tauria aias ta valab pisaraid, kui lauldakse krüsan-teemidest.“ Ääretu jõhkruks ja sügavaim sentimentaalsus — kõik koos.

Vene kasarmuolustik on tänuolik aine. Ja kuus Luts seda koloriiti ja neid tüüpe kujutab, seda peab lugema. Venelasi, poolakaid, juute, soomlasi, lätlasi, ülemaid ja alamaid. Kord külastab hospidali apteeki sõjaminister Suhomlinov, kes kõneleb maheda häälega ja pehme naeratlusega. Ja apteegi akna kaudu võib teinekord jälgida tsaari sõite Tsarskoje Seloo jaamast Talvepaleesse. Seal istub siis sõidukis valgete hiigelvurrudega kindral, kojaminister parun Fredericks. Ja tema kõrval kollakaspruunide vurrudega ja samasuguse lõughabemega keskealine polkovnik, müts paremale poole natuke viltu ja pahem käsi silitamas vurrusid... Pukis istub aga musta habemega kutsar, täis puhutud ja suureks aetud kui heinakuhi. Andres kuuleb, et see kutsar olevat eestlane, ning mehel on palju tähtsam nägu ees kui tsaaril.

Aga nende tippude kõrval mainitakse ka revolutsioonilise liikumise niresid sõdurimassis. On selline mees Stepanov, kes levitab brošüüre ning selgitab silmaringi. Ka Andreseni ulatub keesugust materjali, mingil läbiotsimisel ta on isegi üsna lähedal Siberile, kuid pääseb seltsimehe triki abil. Küll tuleb aga sekeldusi „Kevade“ käsikirja pärast, mida peetakse keelatud kirjanduseks. Oma teenistusaja lõpul Andres elab üle veel pealinna koolera. Ja kui ta siis lõppeks kroonuriided seljast tohib heita ja raudteevagnis kodumaa poole sõidab, veendub ta, et „õnnelikem päev minu teenistusajast kuninga kübara all oli just see viimane“.

Käesolevas mälestuste kogus O. Luts hakkab juttu tegema ka oma kirjanduslikest katsetustest. Näeme teda lühijutte kirjutamas lehtedele. Narvas ta käib „Võitleja“ teatrietendusel ning kirjutab draama „Joosep Ärkla“, millega teeb visiidi isegi Karl Menningile. Kahjuks O. Luts liiga

kergelt libiseb üle oma kirjandusliku loomingu seikadest kui ka sisemise inimise arengust. Selle tõttu Lutsu memuaarid kipuvad kaotama selgroomu.

Igatahes tähendab „Kuninga kübar“ silmanähtavat murrangut O. Lutsu mälestuste senises laadis. Vanad teerajad rohtuvad, vanad sõbrad tuhmuvad, uusi südamlikumaid vahekordi ei sigine. Ka romaan leedu preiliga jookseb tühja ning sellest jutustatakse vaid üleoleva jahedusega. Kui O. Lutsu oma memuaare hakkas kirjutama, memad oma soojades intiimsetes piltides osutasid tunnustatavat taset. Sisemise sidumuse lõtvumisel memuaaride kirjanduslik tase nüüd kipub langusele. Sellest hoolimata venelisel lopsakas ja pitoreskne aineestik pääseb täie värskusega mõjule ning välisilma kujutamises on Lutsu endiselt meister.

H. Raudsepp.

Ja an Vahtra: Laane kurus. Rahvaraamat 1. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 96 lk. Hind 1 kr.

Käesoleva väikese kõitega on alustatud uuelaadiline väljaannete-seeria, millelaolisi meil seni pole teostatud. Kõik eestikeelsed odavate ilukirjanduslike raamatute sarjad on koosnenud peamiselt tõlkeist; algupärandeid on nendes sattunud ainult harukordadel ja juhuslikult. Uue rahvaraamatu saatesõnas öeldakse, et „Noor-Eesti“ jääb ka selles seerias ustavaks oma senisele põhimõttele elustada eesti algupärasest ilukirjandust ja soodustada oma rahva kirjanikkude loomisvõimalusi. Seejuures loodetakse, et eesti lugejale peaks ka meelepärasem olema lugeda omade kirjanikkude teoseid kui juhuslikke tõlkeid võõrkeeltest.

Oma kirjanduse elustamise ja rahvale kättesaadavamaks tegemise põhimõtte väärrib kindlasti poolehoidu — eeldusel, et uus „Rahvaraamat“ pakub täie kirjandusväärtusega tooteid ega soodusta lagastamis- ning hoolitusnähtusi meie proosakunsti ja lugejaskonna maitse allakäiku.

Kahjuks ei kõrvalda seeria avajutustis meid kartusi. Jaan Vahtralt igatahes pole juhtunud lugema niivõrd pealiskaudselt ja „kiires korras“ kokkukirjutatud vestet, nagu näeb eriti selle raamatu algupoolel. Õnnetus seisab vana eru-metsavahi kujus, tema ja ta „stiilse“ mõisamiljöö kirjelduses, mis mõjub šabloonse romantismi, sentimentaalsuse, ebausutavuse ja pealiskaudsuse ebavoorustega. See kuju ei saa oma esinimese lähedale Jaanseni-aegsele „püssipapadele“. Nähtavasti mingi kino-romantika saavutamiseks on hallihabemelise ja roosanäolise patriarhi pildile asetatud kõrvale muistsest kaunist armastusest — mustlastidruku moodi veelte vast venelannast ja kangest parunist, kes pole kartnud ei kuradi ega jumalat. Mingit sündmustikulist efekti see mälestuste-episood igatahes ei anna. Ainukesed tänulikud tegelased vanataadi jutustustes on karud-hundid ja nende kavalad kimbutajad.

Tuleks aga veel peutada raamatu algupoole „stiili“ juures, kus on ülekaalus mina-tegelase sõnastus. Eriti siin võib tekkida kahtlus, kas Vahtra pole mitte teadlikult tagasi läinud ärkamisaegse kirjanduse tasemele. Nätab ju raamatu alapealkiri — „Vana metsavahi jutustusi“ — samuti teatavale sugulusele „püssipapade“ ajastuga. Pealegi on vested sisse juhutatud leheküljese tiraadiga „Sõbrale“, milles kohtab kõiki ajaloolise sentimentalismi ja romantika võtteid; raamat lõpeb kirjeldusega „Laanevana“ kaunist hauast ja sellele püstitatud stiilikast mälestiskivist, mille eest hoolitsevat oma testamendi kaudu vana parun... Oli ju metsavaht kunagi karujahil ta elu päästnud.

Igatahes ei leia hiljemas eesti proosas säärast sentimentaalset väljendusviisi, mis on ülekaalus mina-tegelase enda jutustuses (ja ka Laanevana vestete romantilisemas osas). Sama „lemmik“-sõna kohmakas kordamine ühes lauses on selle stiilinõrkuse väiksemaid, ent silmahakkavamaid tunnuseid; paigaltammumine enne huvitavamate anekdootide juurde pääsemist reedab kirjaniku vähest hoolsust kompositsiooni alal (mis õieti küll ei tule arvessegi säärase „lahtiselt“ kokkuvestetud raamatu juures). Tahaks muide-

juhtida tähelepanu ebaõnnestunud võtteile, millede abil Vahtra püüab alguse igavast magususest pääseda realistlikumale ja lopsakamale toonile. Selleks laseb ta õilsal Laanevanal järsku jutustada, kuidas napsikaaslased tahtnud ta „villasse“ sisse tuua — mõisa karjatüdrukuid!

Ent õnneks pääseb Vahtra hädapärast kirjutatud raamloo juurest raamatu teisel poolel oma ehtsale alale — tüüpiliste „kütijuttude“-anekdootide vestmisele. Siin on lugeda põnevaid, meelde jäävaid üksikseklusi, mida värskendavad pool-münchhausenlikud humoristlikud liialdused. On tunda, et autor siin jutustab tõepoolest kuulud lugusid; see annab väljendusviisile kui ka põnevusele hoopis suurema ehtsuse kui raamatu „luuletatud“ osas. Väga hästi mõjub sage tegelikkude kohanimele tarvitamine lõunapoolselt Peipsi rannamaalt. Vanade laante sünget romantikat tajub tõepoolest mõnedegi ohtlikkude hundilugude puhul, mis olevat juhtunud siin ja seal paigas. Need metsamehe-meeloold ühenduses muistsuse-õhkkonnaga on iga-tahes küllalt uudislikud meie kirjanduses ja ühtlasi õige rahvapärased. Muide äratub tähelepanu, et mingit vaenlikkust mõisnikkude ja eesti talupoegade vahel ses raamatus ei kohta. Parun on heasüdamlik patriarh ja alamad elavad saksa-kartuses. Mina-tegelanegi suhtub endaaegsesse mõisasse esteeditseva imetlemisega, umbes nagu Juhan Liivi Villu. See ei mõju just sama loomulikult kui Laanevana, põlise mõisateenija ja paruni „sõbra“ suhtumine mõisnikesse.

Rahvast kui sellist „Laane kurus“ peaaegu ei näe. Silmab vaid karude ja huntidega kemplejaid, metsavahte, mõisamehi, salakütte. Metsalood vahelduvad napsivõttude konstateerimisega. Omapärase külje rahva endisaegsest elust see aineistik igatahes avab.

Kuid suuresti liialdatud on J. Ainele omapärane arvamus autorit tutvustavas eessõnas, et „neid jutte võib julgesti kõrvutada Turgenevi jahikirjadega ja parun Münchhauseni jutustustega“. Sarnasus kahe nii erineva teosega oleks ju iseenesestki kõige muu kui kirjandusliku puhtuse tunnuseks.

Raamatu illustratsioonid autorilt eneselt on enamikus küllalt sugestiivsed ja teose laadiga sobivad.

H. Paukson.

Koguteos Anna Haava — Miina Hermann — Aino Tamm. Nende 70. sünnipäevaks. Väljaandjad: Koguteose Komitee. (Tallinnas 1934.) 340 lk.

Sääraste suuremahuliste ja suurekaustaliste elulooliste koguteoste traditsioon meil ulatub tagasi läinud aasta alguse, riigivanema valimiste eelpeevini, mil välja anti mahukaid mälestusteoseid riigivanema kandidaatide sünnipäeviks. Mis meil varemini üht-teist samalaadilist on avaldatud, ei ole võrreldavgi nende viimaste väljaannetega välises imposantsuses.

Põhimõtteliselt ei tahaks selliste väljaannete vastu vaielda. Nende hinnatavaim positiivsus näib seisvat selles, et neisse teatava keskkorralduse algatusel kokku kantakse heal juhul tüse hulk faktilist materjali nii arhiivuuringute kui mälestuste ja vahel ka usutluste näol, mille hankimine pärast isiku surma oleks vaevaline ja osalt hilinegi. Ka mitmesuguste isikute üld- või eriteaduslikel otsuseil ja hinnanguil (millede siirus niisuguseis väljaandeis küll tihti on kaheldav) ei puudu väärtus. Tavaliselt on selliseil väljaandeil peale nende odava hinna ja muude soodustuste ka mitmekesise ja vahelduva sisu tõttu suurendatud levik, mistõttu nende kaudu tutvustatakse vaimutegelaste elu ja tööga laiuh rahvahulki, kelle juurde teaduslikumalt kirjutatud elulood niikuinii ei tungiks. Nii tõstetakse riiklikult või kultuuriliselt tähtsa isiku mälestuspäev avaliku elu tulipunkti, mis on riikliku ja kultuurpropaganda seisukohalt kõrgesti hinnatav.

Kõnealune album sisaldaks nagu kolme austusaktuse stenogrammi: iga juubilaril kohta algul paar pikemat kõnet ta elukäigu esitamiseks ja elutöö hindamiseks, mõni vahelpala autori enda loomingust ning teises osas rida tervitusi mitmesuguste isikute poolt, kusjuures mõni jutustab mälestusi, mõni esitab juubelimeeloolulisi hinnanguid jne.

Laadilt ongi siin esitatavat materjali mitu kihti, millest igal oma erinev usaldatavuse ja väärtuse kraad. Väärtuslikemad on autobiograafilised märkmed autoreilt endilt (sellist on siin vähe, ainult A. Haavalt). Järgneksid arhiivuurimusliku ilmega kirjutised ja dokumentide äratrükid ning mälestisi isiklikult kokku puutujailt (näit. K. E. Söödi ajakirjanduslikud otsitud teated, fotoreproduktioonid EÜS-i tunnustuskirjadest M. Hermann'ile jm.). Subjektiiivsemad, kuid küllaltki väärtuslikud on kirjanduslikud ja muusikalised hinnangud esteetilise analüüsi või vaatluse põhjal, samuti intuiitvise sünteesi ja iseloomustamise katsed. Kõige tühisem väärtus on aga pidumeeleolulistel, ilukõnelistel ja ülistavail juhukirjutistel, millist liigliha käesolevas koguteoses on paiguti õige ohtralt.

Statistikat: Koguteos sisaldab oma 340 albumileheküljel u. 100 kirjutist u. 80 autorilt (viimastest umb. $\frac{2}{3}$ naised), ühes 57 pildi ja 4 noodiga. Kogu see materjal on jaotatud 4 pearühma: esmalt kirjutised, mis käsitlevad kõiki kolme ühiselt ja edasi igale juubilarile ta 100-leheküljelise osakond eraldi.

Ühisosakonnas on üheks huvitavamaks kirjutiseks L. Vesterinen'i „Esi-võitlejate-eesvõitlejate mälestuseks“, milles hinnatakse huvitavalt naise osa meie kultuuriloomingus üldse. Muudest on mainitavad: J. Tõnisson'i „Kolm ilmekat kuju“ — mitte just verivärsked, ent ometi tabavaid iseloomustusi, J. Kõpu põgusad noorusmälestused, O. Kalda vinjette-aneekdoote „Eesti tutvustamise algaegadelt“, M. Raamot'i „Mälestusi noorusnurmelt“, J. Lattiku ladus „Siis sa ise oled süüdi...“, F. Karlsoni sünteesi otsiva eessõnaga sonetikolmik jm.

Anna Haava eriosas on kandvamaks kirjutiseks V. Grünthal-Ridala „Anna Haava luulest...“, tervelt 37 suurt lehekülge. Teame, et A. Haava on V. Ridala lemmikpoet, kellest ta on kirjanutanud põhjalikke esseid juba selle 50-ndast sünnipäevast alates. Oleme A. Haava luuletiste analüüsi tundma õppinud ka ta „Eesti kirjanduse ajaloos“. Tunneme ta stiili ja teame ta hinnanguid, mis on kindlasti küpsed, kuigi subjektiivised. Ometi tuleb pidada väheõnnestunuks, et seski väljaandes jälle V. Ridala A. Haavat esitab. Oleks tulnud leida uus autor, teise hindamisega, teise meetodiga, uue nägemisviisiga. Siiski on käesolev kirjutis vist küpsim, mis V. Ridala A. Haava luulest on kirjanutanud. Tavaliselt V. Ridala juures tüütab ta arvustuslik impressionism, üksikute luuletiste-laikude esteetiline vaatlemine väga hõreda sünteesiga. Käesolevas kirjutises näib Ridala siiski jõudnud olevat sünteetilisema vaatluse algmeteni. — Muudest kirjutistest ses osas tõstaksin välja Helmi Jansen'i „Anna Haava“, mis arendab päris huvitavalt sünteetiliselt vaatlusi, G. Suitsu lühikese, luuletaja jutustavaid võimeid ergutava „Luuletajaks sündinud, mälestusjutustajaks kutsutud“, Fr. Tuglase „Anna Haava lasteluulest“, Leeni Möru „Isiklike muljeid Anna Haavast“. Kujuka pildi A. Haava elujärjest enamlaste aegu Tartus annab autobiograafiline „Juta ja mina“.

Ometi jääb mulje, et kuigi siin on mõnevõrra uut eluloolist materjali ja uusi hinnangusugemeid, A. Haava tundmine selle raamatuga mitte palju pole võitnud. See johtub eeskätt sellest, et A. Haava elu ja töö pole meile ammugi enam nii tundmatu. Kui siin rohkem uut öelda oleks tahetud, siis oleks tulnud ülesannet teisiti organiseerida (näit. süstemaatilisemalt kirjeldada ta üksikuid elujärke, avaldada ta kirjavahetust, analüüsida autori enda kaasabil ta üksikute luuletiste sündi jms.).

Materjal Miina Hermann'i kohta näib olevat paremini organiseeritud ja jätab üsna tõhusa kogumõju. M. Hermann'i elu on ka vähem tuntud, seetõttu tundub kirjutiste sisugi uudsem. See elukäik on pealegi olnud dramaatilisem, loomus elulisem, aktiivsem, läbilõõvam, isik väliselt sütitavam, temperamentsem, ta on esinenud suurtel silmapilkudel hulkade ees mõjukalt ja jätnud haaravaid muljeid oma loominguga. Autoreilgi oleks M. Hermann'i puhul nagu enam lennukust sules.

Põhjapanevad on kaks eesotsas asuvat kirjutist: S. Prüden'i „Kilde Miina Hermann'i elust“ — uudne ning õnnestunud reportaaž, ning Juhan

Aaviku „Miina Hermanni muusikaline tegevus“. Ülejäänuid tunduvad sisukamad: Käo Orvik'u „Kahekümneaastasena pühendunud kunstile lõplikult“, Leeni Mõru „Mälestusi ja muljeid Miina Hermannist“, A. Ploompuu „Mälestusi Kroonlinna päevilt“, Alma Ostra-Oina „Miina Hermann ja abielu probleem“, L. Kalling-Kant'i „Miina Hermanni pedagoogiline tegevus“, Julie Steinmann'i „Jooni Miina Hermanni elukäsitlusest“.

Nende ja teiste kirjutiste jooksul kasvab M. Hermanni kuju lopsakana ja vaimliselt täsedana meie silme ette. Tundub, nagu oleks M. Hermannil loojana tugevamat isikupärasust kui A. Haaval. Ja kas polegi sageli M. Hermanni viisid väärtuslikumad kui tekst? Kas ei ole ehk alles M. Hermanni viiside tõttu mitmed A. Haava luuletised võitnud sugestiivsust, mida neis nüüd tunneme? Isiklikult mind on M. Hermanni muusika ikka enam haaranud kui A. Haava luule.

Reprodutseeriva kunstnikuna taandub Aino Tamm tähtsuses eelmisega võrreldes niikuinii rohkem tagaplaanile. Ja jääb sinna hulgast ülistavaist kirjutistest hoolimata. Ma pole isiklikult kunagi A. Tamme kuulnud ega näinud, aga ma ei saa ometi lahti tundest, et tema olemuses või esinemises pidi leiduma mingi häiriv stiiliviga. Kui valida sellestki osast täsedamaid kirjutisi, siis oleksid need esmajoones: Agnes Kauts-Mihkelson'i „Kust sai ööbik kuldse hääle“, mis toob pärimusandmeid, ja Juhan Aaviku „Aino Tamme muusikaline tegevus“. Muudest hakkasid silma: Käo Orvik'u „Põlvest põlve — ööbikuga võidu“, A. Rennit'i kiri „armsale Ainole“ ja mälestusi A. Tamme kontsertidest Viljandis, Julie Steinmann'i „Aino Tamm Eesti tutvustajana“, Anni Varma „Aino Tamm Mulgimaa kasvatusel ideed kandjana“, Leeni Mõru „Aino Tamm minu mälestuses“.

Kokku võttes: hulga autorite koostöö viljana on kujunenud mõtte- ja andmeterikas teos, mis on niisama väärtuslik kui oma mõttekirevuses huvitav. Ainult üht võiks veel rõhutada: kui nõutakse õigustatult lühidust ja tihedust meie ilukirjanduselt, siis tuleks selliseis väljaandemis ilukõnelist sõnarohkust pidada veel vähem vooruseks.

Lugenud läbi selle suure ja sisuka raamatu, kerkivad hoopis selgemini kui enne vaimusilma ette vastu lähema mineviku kultuuri- ja ajaloolist tagaseina kolm suurt naiskuju — kolm naiskunstnikku, igauks tüse tööaja oma erialal, virtuoos oma instrumendil.

August Palm.

Sir William Bragg: Ainesaladused. Uusi avastusi aatomite ja molekulide maailmas. Redigeerinud E. Kilkson. 39 joonisega. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1934. 111 lk. Hind 1 kr.

Sir William Braggi 6 populaarteaduslikku loengut, peetud jõulude ajal 1923—24 Londoni Kuninglikus Asutises (Royal Institution), on „Elava Teaduse“ sarjas E. Kilksoni poolt tõlgitud. Küll ei ole tegemist tõlkega sõna otseses mõttes, sest „Elava Teaduse“ üksiknumbri maht ei ole võimaldanud tõlkimist kärpimisteta. Tõlkija on seisnud väga raske ülesande ees: lühendada originaali nii, et see oma meisterlikkusest võimalikult vähe kaotaks, sest midagi üleliigset algteoses ei leidu. Hoolimata sellest et tõlkija selle ülesandega hästi toime on tulnud, ei ole lühendused teosele kasuks olnud. Inglisekeelne algtekst on kergemini ja selgemini loetav kui tõlge.

„Aine saladused“ on raamat, mis kodumaa populaarteaduslikus kirjanduses ja „Elava Teaduse“ sarjas omab ainulaadse seisukoha. Väga lihtsalt, kuid tõsiasjadele vastavalt annab ta pildi aine aatomite ja molekulide ehitusest ja omadustest. „Aine saladused“ oleks seepärast ainsaks võimaluseks meie loodusteaduslike huvide haritlaskonnale kergesti pilti saada aine ehituselementidest ja nende omadustest. „Aine saladused“ ei tohiks puududa ühegi alg- ega keskkooli raamatukogus. Iga loodusteaduse õpetaja saab siit väga palju väärtuslikku materjali, millega oluliselt rikastada ja huvitavamaks teha keemilisi ja füüsikalisi osi loodus-

teaduse tundides. „Aine saladused“ ei tohiks puududa ka avalikkudest raamatukogudest, sest teda on suuteline lugema iga isik, kes on saanud alghariduse ja suudab iseseisvalt mõelda. Raamatul ei ole eestikeelsele raamatute seas võistlejat ja seepärast peab temale soovima kõige laialdasemat levikut ja soojemat vastuvõttu.

Lugejal soovitaksin siiski silmas pidada, et tõlge on tehtud 10 aastat tagasi koostatud raamatu järgi. Selle aja jooksul on vaated aine ehitusest mõnes osas matuke muutunud, võrreldes nendega, mis raamatus esitatud. Kahjuks ei ole piiratud ruum võimaldanud E. Kilksonil sisse põimida uuemaid mõtteid, kuid kui lugeja meenutab, et täpsad loodusteadused alatises arengus on, siis vananeb paratamatult iga piilt ja kujutus aimest.

Lõpuks tahaksin juhtida tähelepanu järgmistele ebatäpsustele: lk. 12 8. rida alt algab: „Nagu eelpool tähendatud“ jne., kuid eelpool ei ole tõlkes radioaktiivsusest juttu, sest see osa Braggi originaalist on välja jäetud. 34. lk. 13. rida alt peab „lämmastikaatom“ asemel olema „lämmastikmolekul“. Lk. 56 lõpul ei ole märgitud, et seal kirjeldatavateks katseteks peab tarvitama taime- (mitte mineraal-) õlisid. Edasi ei tohiks ükski lugejalist lasta ennast eksitada keemilistest sümbolitest elementidele ja ühenditele, vaid võiks need rahulikult tähele panemata jätta. Bragg ei tarvita originaalis ühtegi keemilist sümbolit.

Adolf Parts.

G. T u k s a m : **Saksa-eesti sõnaraamat.** Redigeerinud E l m a r M u u k. „Kirjastus Kool“, Tartu, 1934. — Seni on ilmunud 4 vihku.

Viimastel aastatel oleme saanud hea soome-eesti, prantsuse-eesti, eesti-prantsuse ja kaunis hea inglise-eesti sõnaraamatu, kuid saksa keele kohta ei olnud ühtki vahendit, mis oleks andnud vähegi rahuldavaid vastuseid. Suuremaist sõnastikest olid küll Neumann'i ja Ploompuu omad (Wiedemann'i sõnaraamat ei saa arvesse tulla teissuguse iseloomu pärast), kuid Neumanni pidi jätma kõrvale igal juhul, sest selle autori sõnaraamatud on olnud ajakohatud juba ilmumise ajal. Ploompuu on peale muu see suur viga, et autor on loonud väga palju uusi sõnu, eriti tuletuslikult, mis ei ole kunagi tulnud tarvitusele laiemalt ning mis on peamiselt muulasest tarvitajale raskeks komistuskiviks. Sellepärast oli kõigiti tervitatav üritus avaldada uut ning ulatuslikku saksa-eesti sõnaraamatut. Tuksam-Muuga teose seni-ilmunud vihke lehitsedes saab otsekohe üldmulje, et avalikkuse ette on lastud hea, metoodiliselt kõigiti kaalutletud töö. Ilmunud 448 lehekülge lõpevad sõnaga „halten“, nõnda et sõnastiku maht ning sõnarohkus tõotavad ületada kõik senised.

Kõigepealt uue sõnastiku voorusi vaadates peab üldiselt sedastama, et eestikeelne osa on vastu lootusi üllatavalt eestiline. Tavaliselt on saksa-eesti sõnaraamatus eesti vasted orjalikke tõlkelaenusid või kõigiti saksa keelele lähemal seisvaid tõlgendusi, eesti omapärased aga leidub niisugustes teostes äärmiselt vähe. Käesolevas sõnaraamatus on isegi juhul, kui eesti keeles on tuntud sakspärase kõnekäänd enam-vähem üldiselt, tõstetud esile puhtestilisem, nagu sich den Bauch halten vor L a c h e n — naerma nii, et kõht kõveras. Nagu ilmneb toodud näitest, on põhisõnadele lisatud idiomatilisi lauseidki. Peale nende on muidugi ka liit-sõnu. B-tähe lähemalt läbi võtnud, torkab silma, et idiomatilisi lauseid ja kõnekäände võiks olla veelgi enam. Näiteks pole olnud võimalik leida niisuguseid igapäevaseid lauseid, nagu b e k a n n t m a c h e n j a i m B i l d e s e i n. Allakirjutanut on sõnaraamatu kohta olnud kõnelusi mitme eesti keelt õppiva välismaalasega, ja needki on tõstnud esile kõnekäändude valiku täiendamist. Juhitagu siin veel tähelepanu ühele üksikajale: B e s c h e i d s a g e n j u u r e s p u u d u b t ö l g e ' t e a t a m a', mis Saksamaal on palju üldisem kui meie kandi mitteilen. Üldiselt aga paistab, et sõnade väik on tehtud kaalutletult. On võetud sisse isegi lastekeele sõnu (B a b a

m a c h e n) ja interjektsioone, mis sageli puuduvad sõnaraamatuis, kuid mis alati esinevad tegelikus elus ning vajavad tõlgendust.

Eestikeelse osa kohta olgu öeldud lisaks, et eriti just muulaste seisukohalt oleks soovitatav, kui toodaks järgnevas osas ka eestikeelseid idioomaatilisi lauseid selle saksa põhisona all, millega tõlgitakse niisuguse lause põhist mõtet. Edasi esitatagu täielisemalt tõlkevõimalusi. Näiteks on b a d e n tõlgitud 'kümmeldama, vannitama, palitama', kuid puuduvad esmajoonelisemad 'pesema ja suplema'.

Lõpuks oleks soovitatav, et lisataks saksa keeles esinevaile haruldastele võõrsõnule hääldus, vrd. selleks B a g n o, B a i s e r. See on tingimata tarviline, sest headki keeletundjad ei tea igal juhul, kuidas oleks ainuõige hääldusviis, nagu näiteks sõnas P y j a m a, mida riigisakslased üksi (muide ka filmides) hääldavad p ü ü j a m a, p ü d ž a m a ja p i d ž a m a.

Üldiselt võib arvata, et see õnnestunud sõnaraamat leiab igalpool sooja vastuvõttu ning kõrvaldab senised puuded.

Paul Ariste.

Õigusteaduse sõnastik. F. Karlson. J. V. Veski. Kujustanud ja toimetanud Elmar Ilus. Akadeemilise Kooperatiivi kirjastus Tartus 1934. 309 lk. Hind 5 kr.

Käesolev teos on, nagu tähendab F. Karlson saatesõnas, üle 14 aasta kestnud töö tulemus. Esimesi jälgi sest leiame 1920.—1922. a. „Õiguses“, hiljem on juba olemas valmis käsikiri, millest üks eksemplar on olnud kasustada Kohtuministeeriumi redaktoril E. Muugil, ja nüüd on valminud täiesti uus teos, tunduvalt erinev eespoolmainitust.

Käesoleva teose kohta on juba ilmunud kiitev retsensioon „Päeva-lehes“ Br. Pärli poolt. Allakirjutanugi ühineb Br. Pärli väitega, et sõnastikust on saanud k ä s i r a m a t küll ulatuselt, kuid mitte alati sisuliselt.

Saatesõnas tähendab F. Karlson, et tema poolt peetud referaadis (1923. a.) olevat esimeseks teesiks olnud: *Kohtu keel peab olema rahvapärane, loogiline, otstarbekohane, täppis ja õige väljendamises, kaunis kõlavuses ning lühike kujus*. Mis puutub teesi esimesse nõudesse — rahvapärasusse — siis näib see olevat küll kõige vähem tähelepanu leidnud koostajate poolt. Põhimõte — diferentseerida eri mõisteid eri sufiksiga — näib olevat küll kena, kui aga see põhimõte läheb liiga kaugele, siis tekib hädaoht, et tarvitaja ei suuda vahet teha üksikute tähendusvarjundite vahel, mis seoses ühe või teise, sageli väga lähedase liite tarvitamisega (vrd. tarind, taring). Ja just seesugust tuletamise liigvohamist võib leida sageli ÖtS-us¹⁾. Üksikuid näiteid selle kohta: *ema, emak, emam, emask, emim* (lisa juurde veel keeles juba enne esinev sõna emand); samasugused on *isa, isak, isam, isask, isim* (isand), *tütar, tütrek, tütrek, tütresk, tütrim, poeg, pojak, pojask, pojam, pojim*; tekib mulje substantiivide kompareerimisest, vrd. suur, suurem, suurim — poeg, pojam, pojim; tekib pealegi küsimus, kas eesti foneetikale võõras häälikühend — ji —, mille vastu kirjakeel võitleb (tühji > tühje, ohji > ohje), on kõige sobivam tuletuseks. Või näiteid verbide alalt: *ärastama, äretama* (lisa veel juurde äratama).

ÖtS-us näib üldse valitsevat tendents, et mitte tarvitada sõnu, mis tegelikus keelepruugis juba läbi läinud, rahvapäraseks saanud. Kuivõrd niisugune tendents aitab kaasa meie keelepruugi kindlaks kujunemisele, on muidugi iseküsimus. Üksikuid näiteid: *avandus* — tegelik tarvitatus tunneb ainult *juurdust*; *allealine* — EÖS-us *alaealine*; *ametlemispäev* —

¹⁾ Lühendite seletus: ÖtS — Õigusteaduse sõnastik, EÖS — Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, EE — Eesti entsüklopeedia, nr. tähendab köidet ja v. veergu, KrS — Kriminaalseadustik, MKrS — Maksukaristuste seadustik.

t. t. *tööpäev*, *argipäev*, *äripäev*; *arstlik uurlus* — seadustes (arstlik) *vaatlus* või *läbivaatus*; *seadus* — *Dekret* — tegelikult tähendab meil seadlus Riigivanema poolt antavat seadust, mis ei vaja Riigikogu kinnitamist; *eenis* — tegelikult tarvitusel *celnõu*; *erum* — t. t. *paik*; *erim*, *-us* — t. t. *eri(ne)vus*; *esikohtunik* — t. t. (kohtu) *eesistuja*; *esivõim* — EÖS *ülemvõim* (Hegemonie); *kave* — KrS — *tahtlus*; *kublama* — EÖS *kupeldama*; *kutsend* — t. t. *elukutse*; *kõnundus* — t. t. *majandus*; *lapestama*, *pojasitama* — EÖS *lapsendama*, *pojandama*; *lisam* — t. t. *lisa*, *märkus*; *maide* — EÖS *maide*; *Steuergefahrndung* — *maksuohustus* — MKRS *maksuhalvamine*; *mörtse* — t. t. *mõrtsukatöö*, *mõrv*, KrS *tapmine*; *nekk* (ka EÖS) — *kättemaks*, *neim*; *ostis* — t. t. *ost* (vrd. tõin ostud koju); *ringhaare* — t. t. *haarang*; *reas* — *sari*; *vahemed* — *puhkeaeg*, (suvine) *vaheaeg*; *valam* — t. t. *valem*; *vargama* — t. t. *varastama*; *vihus* — t. t. *viha*; *õiges* — t. t. *õige*; *väärim* — t. t. *vääring* (väärim on ka sellepärast halb, et langeb kokku superlatiiviga sõnast vääri; väärim); *ärandama* — EÖS *roitma*, Aaviku sõna *reetma*, igapäevases keeles *ära andma* — tarbetu.

Tekib küsimus, kas need sõnad, mis asendavad juba tegelikku tarvitusse tunginud sõnu või vähemalt tahavad seda teha, pole siiski paljudel juhtudel üleliigsed ja tarbetud.

Leidub sõnu, mille tähendus ÖTS-u järgi kas pole täppis või erineb tegelikust tarvitusest. Näit. *töövõtja* — *Unternehmer e. Arbeit*; õieti on iga tööline töövõtja (vt. EE v. 781: „Maalritöölisteks seatinavalge-tööl ei või olla naised ega alla 18-aastased töövõtjad“). Samuti *ametla* — *ametikoht*, tegelikult esineb meil *ametikoht* teises tähenduses (vrd. asutati uusi ametikohti) ja oleks vahest parem anda ametlale tähendus ameti-ruum; *varama* — *von j-dem etw. erhalten* — tegelikult varatakse meil palke, seega sõna tähenduslikult üle koormatud; *tehing* — *Operation* — seadustes tähenduses *Rechtsgeschäft*, сделка; *toimima* — *handeln*, *wirken*, selle kõrval aga *toiming* — *Geschäft*, *Rechtsgeschäft* — seaduses tähenduses *Handlung*; *toimus* — *Handlung* — oleks sobivam tarvitada tähenduses *Vorgang* (vrd. sündmus, nähtus); *ühistu* — *Genossenschaft* — sobiks vahest paremini tähenduses *kommuun*; *hävama* — *mit Worten beleidigen* — kui solvama ei sobi nii teoga kui sõnaga haavamise tähistamiseks, siis võiks hälvama asemel tarvitada haavutama, sest *hälve* — *Verbalinjurie* — langeb kokku sõnaga *hälve* — *Ablenkung*. Vastuolus tegeliku pruugiga on sõnad *lõigend* — *Talon*, *Zinsleiste*, harilikult ses tähenduses tarvitatakse *konts-u*. Kord tehakse vahet meelevaldselt, vt. *hüür* ja *üür*, kus tegelik hääldamine vahet ei tee, kord koormatakse üht sõna liigse täiendushulgaga, vt. *asend*, *esik*. Ka tuletusalal leiame uudisvorme: *aastaine*, *isikuine*. Tegelikus keeles leidub küll mitmuselisi tuletisi, kuid neil puudub täiesti mitmuse tähendus, vrd. *kodumaine*, *mehine* jne. Samuti tundub tarbetuna karitiiv-adjektiivide tuletamine impersonaali tunnuse -ta- abil. Seni oli vahekorid selge: *lahendamata ülesanne* — *ülesanne*, mis praegusel momendil veel lahendamata, ja *lahendamatu ülesanne*, mida ei saa üldse lahendada. Kuid nüüd tuleb juurde *lahendatamatu ülesanne*, tähendus sama, mis *lahendamatu*, ja tekib küsimus, mis tähendusvarjund jääb siis lahendamatuks. Et ilma selle uustuletiseta saab läbi, seda näitab ÖTS-ki, kus *edasiliikamatatus* — *edasiliikumatus*.

Leidub ka üksikuid sõnu, mida otsid asjata ÖTS-ust, näit. hinne, lõige(nd) (tähenduses Absatz), memorandum, neto (bruto on), haarang, kogemus. Trükivigade poolest on raamat võrdlemisi korralik; peale loendis esitatute on mõned üksikud silma puutunud: lk. 5 (25) *подсудность*, p. o. *подсудность*; sama lk. (39) pistetavus, p. o. pistitavus; lk. 20 (42) *Verlesung*, p. o. *Vorlesung*; lk. 112 (2) tavitamisväärtus, p. o. tarvitamisväärtus.

M. Tedre.

Noorsoo enesekasvatuse ja elureformi
ajakiri

KEVADIK

ilmub kuus korda aastas ja maksab 75 senti aastas,
40 senti poolaastas. „Kevadik“ on ainuke omalaadne,
noorte huve mitmekülselt haarav ajakiri.

Kaastöolisteks on olnud peamiselt noored ise. Noorte rohket ja üha rohkenevat kaastööd ootab toimetus tulevikuski. Kõik noored värsisepad, proosakatsetajad ja taideharrastajad — saatke „Kevadikule“ oma luuletisi, jutustisi, dialooge, näidendi-proove, följetone, artikleid kunsti- ning kirjandusküsimuste ja noorsooprobleemide kohta ülevaateid, lgasuguseid lõikeid (linool-, puu- jne.), fotosid jm. — kõike, mida võiks kasustada noorsoo ajakirja veergudel.

Ent „Kevadikus“ kirjutavad ka noortesõbralikud õpetajad, kirjanikud, teadlased jt., ja kõigi nende kaasaabi palub „Kevadik“ ka edaspidiseks.

„Kevadikku“ peaksid tellima kõik kooli- ja rahva-noored ning noorte vanemad ja õpetajad.

„Kevadiku“ ilmumistähtajad on määratud kindlaks järgmiselt: (nr. 1 ja 2 on ilmunud), nr. 3 — 15. mai, nr. 4 — 15. sept., nr. 5 — 1. nov. ja nr. 6 — 1. dets.

Tellida saab kirja teel või postkontorite kaudu.

Tellige „Kevadikku“!

Eugege „Kevadikku“!

Tehke „Kevadikule“ kaastööd!

Haridus- ja sotsiaalministeerium annab välja, käesoleva 1935. aasta jaanuarikuust alates, pedagoogilist ajakirja

„Eesti Kool“,

mis ilmub 10 korda aastas, iga kuu üks vihik, välja arvatud juuni- ja juulikuu. Iga vihik sisaldab üle 40 lehekülje kirjutusi ja pilte.

„**Eesti Kooli**“ ülesandeks on käsitleda ja selgitada küsimusi pedagoogika, psühholoogia, didaktika, metoodika, rahvusliku, kõlbla ja usulise kasvatuse, koolitervishoiu, kutsehariduse, kirjanduse, kunsti, vabahariduse ning lastehoolekande ja noorsookaitse ning teistelt õppe- ja kasvatusaladelt. Samuti avaldatakse „EESTI KOOLIS“ kirjutusi üldkultuuriliste küsimuste kohta, kui ka ilmunud raamatute arvustusi ja teateid hariduselust meil ja mujal.

„**Eesti Koolile**“ on saatnud kaastööd, mis ilmunud ajakirja neljas esimeses vihikus, järgmised riigi-, seltskonna- ja haridustegelased K. Böläu, J. Estam, E. Jaanvärk, haridus- ja sotsiaalminister N. Kann, J. Kents, J. Kiiwet, J. Konks, A. Kurvits, J. Köpp, J. Käis, J. Lang, A. Lepp, E. Lepp, Leedu haridusministri abi K. Masiliunas, A. Meikop, M. Meiusi, K. Merilaid, J. Nuut, V. Orav, J. Piiper, J. Port, riigivanem K. Päts, R. Päts, G. Reial, J. Roos, Soome haridusnõunik A. Salmela, R. Taba, V. Toom, A. Vaigla, Anni Varma, A. Veiderma, J. Väinaste jt.

„**Eesti Kooli**“ toimetusse kuuluvad vastutav toimetaja P. Mägraken, tegev toimetaja G. Ollik ning toimetuse liikmed: J. Aavik, A. Borkvelli, J. Grüntal, A. Kurvits ja V. Päts.

Toimetuse asukoht on Haridus- ja sotsiaalministeeriumis, tuba nr. 20, telef. 453-59 (Tallinn, Tõnismägi 11). Tellimisraha 2 kr. 50 senti aastas võib saata vahenditult toimetusele või maksta postil „Eesti Kooli“ jooksvale arvele nr. 433. Üksikuid vihikuid võib saada toimetusest hinnaga 35 senti eks. Kuulutuste hind on kaanel või erilehel 30 kr. lehekülje, lehekülje murdosast vastavalt vähem.

„Eesti Kool“ saadetakse kõigile õppeasutustele Eestis.